

824.496
- 497

OSZK

VII

41

2.

0 524

NAÏV EPOSZUNK VISSZATEKINTÉS

IRTA

ARANY JÁNOS

BUDAPEST, 1899.
KIADJA RÁTH MÓR.

(A HAAS-PALOTÁBAN.)

BUDAPEST
A DEBRECZENT
rom. kath. gimnászi m. ifjusági
KÖNYVTÁRAE.

NAIV EPOSZUNK

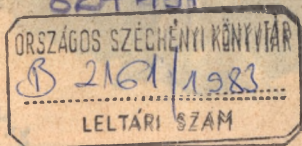
VISSZATEKINTÉS

KÖNYV

	Oldal
Bevezetés	3
1. fejelet	77
2. fejelet	48
3. fejelet	72
4. fejelet	80

824 497

NAÏV EPOSZUNK.

Megjelent a „Koszorú“ 1863. évi folyamában.

Valahányszor idegen népköltészet egy-egy régi maradványa kerül kezembe, mindig elborultan kérdelem magamtól: volt-e nekünk valaha ős eredeti eposzunk? Vajjon a nép, mely daltermő képességét mostanig megtartotta, sőt egy pár becses románczát is mutathat fel, a nép, melynek tündérmeséi, műalkat (compositio) tekintetében, bármely népfaj hasonló beszélyeivel kiállják a versenyt, mindig oly kevés hajlamot érzett-e a mondai s történeti költemények iránt, mint napjainkban? Mert nagy önáltatás nélkül nem mondhatni, hogy a jelen költő effélékben gazdag, ilyenek létrehozásában termékeny volna. Egy-egy rideg monda, töredékben, zilált prózában, hullong itt-amott; rajta műalkatnak semmi nyoma. Mátyás előtti királyait, vezéreit elfeledte a magyar; s a mi keveset az „Isten ostoráról“ tud, nagyrészben, s talán egészen, Losonczy István népszerű könyvének köszöni. De a mit tud, az is inkább adomaszerű, mint költői vonásokkal bír; és ha a hagyomány némely töredékét megőrzeni, a jelen korra juttatni képes volt, nem látszik,

hogy ebben a műalak által elősegítettett volna. A közelebbi korok állameseményei: a törökkel folyt utó-
küzdelmek, a mult század elején és derekán (Péró-láza-
dás) történt népi mozgalmak, sőt a legújabban elzúgott
politikai vihar is, nyom nélkül maradtak a naív eposzra
nézve. Járd be a hazát, keresd föl a népet, pásztor-
tüzenél és kunyhóiban, a sarlónál és lakomáin, a mű-
helyek és laktanyák pihenő óráiban, szóval mindenütt,
hol az élet fáradalmait költészettel enyhíti, hol, mint
egy jelesünk mondja, lelke ünnepel: fogsz hallani nép-
dalt, édes-bájos dalt, szomorút, vigat, kedélyest, szeszsze-
nőt; fogsz hallani gyöngyös-aranyos tündérregét; de
oly éneket, mely a nemzet multjára vonatkoznék, alig.
Mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem esz-
mélne tovább, csupán a közelebbi divat-haramiáig: mintha
népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt
századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.

Költészetünk *írott* maradványaival sincs különben.
Priscustól Galeottiig, Etelétől Mátyásig, hány krónikás
emlegeti az énekmondókat, kik az ősök, a hősök tetteit
élő dalban örökölték. S ha hiszünk e történeti nyomok-
nak, a mint hogy hinnünk kell, ily énekes egyik-másik
fejedelmünk udvarában nem elszigetelt jelenség volt,
nem csellengő tünemény, melyet a véletlen dobott fel-
szinre: költők egész raja, osztálya létezett, mely az
énekszerzést szakmányul űzte. Endre királyaink közül
az utolsónak egy oklevele tanúskodik arról, hogy a
királyi dalnokok tartására fekvő jószágok voltak rendelve;
Galeotti bizonyága azon énekesekről, kiket Mátyás az
atyja és önuudvarában hallgatott, kétségbe nem vonható.
Hol vannak e dalok, hol-e dalszerzők? Az ének elhang-
zott, az énekmondó nevét feledtség borítja. Egyedül ama
Gábor (Gabriel ille hungarus) bukkan fel mint pusztá
név, a tenger homályból, ki, újabb fölfedezés szerint,

Mátyás korában élt s „gyönyörű dalokat, verseket szerzett anyai nyelvén, honfi társai örömeire, oly szerencsével, hogy azokban Mátyás, a pannonok tudós királya is kedvét találná“. — És milyenek lehettek ama történeti darabok, melyek a nemzet multját, jelenét örökbe adták, örökbe vették? Volt-e azokban költői érték, volt-e különös műalkat, mely eposzban oly lényeges? Ha költészetünk *írott* maradványait nézem, le a XVII. századig, ábrándos hevületem amaz énekvilág felől jóformán lelohad. A honfoglalást tárgyazó történeti költemény, mely e nemben legrégebb emlék, csak helyenként gyaníttatja a népileg naïv eposz befolyását; egészben véve idom-talan rimkrónika. Mit mondjak a XVI. század nagy számú verselőiről, a Tinódiak, Ilosvaiak epikai talentumáról? Nem a verselés ügyetlensége, a költő szólamhiánya idézi elő feljajdulásomat. Lehet a vers darabos, a dictio fejletlen, mindamellett a költemény becses. Azzá a költői mese, a cselekvény és jellemek alkotása, szóval a benső idom teljessége teszi. Tinódi technikájával, Ilosvai nyelvén, meglehetett volna írni a magyar Nibelungot. A műalkotás az, mi e kor epikusainál teljesen hiányzik, mi iránt legkisebb érzékek sem volt. Midőn ily költőkkel szemben műalkatról beszélek, nehogy félreértessem. Távol legyen, hogy ama klasszikai epopoeának mesterséges compositióját tartsam szem előtt, mely Homérosz örökbe-csü költeményei után az Arisztoteleszi szabályok által szentesítve s Virgil eposzában mindenkori példányul állítva föl, egy Tasso, egy Camoëns, egy Zrinyi mintaképe lőn. A költészet tágas országában Caledoniától a Gangesig, Ossiantól a Mahabhárátáig számtalan formája tűnik fel az eposznak, s elszomorító kiskorúságra mutatna (mint nálunk olykor történt) valamely hősköltemény talpraesettségét egyedül a Virgil formái (sokszor csupán *vers*-formái) követéséből határozni meg. A klasszikai epopoeák

eme ragyogó naprendszerén kívül még nagyon sok bolygó és üstökös kereng az elbeszélő poesis egén, melyek bár különböző kördedségű utat irnak le, annyiban mindnyájan egyeznek, hogy pályájok nem egyenes vonalként halad a sivár végtelenbe, hanem azon pontra, honnan kiindult, visszatér; vagy — mellözve a kissé mindég biczczentő hasonlítást — mindnyájan kerek egészsze, életműves költői alkotmánynyá hajlandók idomulni. E hajlam a népileg naïv elbeszéléseket is kitünően jellemzi; sőt épen e költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja vajmi könnyen széthullna az emlékezetből. De XVI. századbeli epikusainknál ez alakítási hajlam oly igen hiányzik, hogy kivéve egy-két idegen tárgyú, más irodalomból kölcsönzött elbeszélést, melynek műszerketjét a magyar átdolgozó nem annyira megőrizte, mint nem ronthatta el egészen, alig-alig mutathatunk fel oly darabot, melynek szerzője, csak némi öntudatossággal is, költői compositóra törekedett volna. Többet mondok: a XVII. és XVIII. század epikusai sem jobbak e tekintetben, az egy, az egyetlen Zrinyit kivéve; Liszti „Mohácsi Veszedelemétől“ Etédi „Magyar Gyászáig“, a „Phoenixtól“ a „Hunniásig“ ugyanazon idomtalan idomitás. Három századon keresztül zengett a magyar eposz, naïv és tudákos modorban, a nélkül, hogy akár a népies énekmondók látszó örökösei, a XVI-ik, — akár a klasszikai tejet felhigító énekesek a XVII. és XVIII-ik század folytán az egység, a műegész felől, nem mondom világos tudattal, de ösztönszerű sejtéssel is bírtak, — a nélkül, hogy e három század hosszú folyama, mint csermely a követ, a költői elbeszélést kerekébbre görgette volna. S az egykorúak izlése nem kívánt jobbat: eposz helyett elfogadta a históriát, műalak helyett a tények egymásutánját, s midőn

ehhez még Ovid festései is járultak, nem törődött egyébbel. Tinódi, Gyöngyösi, Horvát Ádám a kor izléseinek kifejezői lettek. Méltán kérdehetni: lehetséges-e az, hogy Mátyás korában még a hagyományos eposz népileg naív, de költői idomban zengett, — s alig fél századdal utóbb ez idom iránt minden érzék kiveszett, századokra kiveszett az énekszerzők öntudatából, a nép és nemzet izléséből?

A nemzeti nagy szerencsétlenség, a catastropha, mely Mohácssal kezdődik, szokott felhozatni, mint oly csapás, mely korábbi emlékeinket semmivé tette. Való, hogy a haza legnagyobb s legmagyarabb részén oly soká dühöngött pusztításnak számtalan eshetett áldozatul írott emlékeink közül: de e pusztítás eleinte még nem volt oly terjedelmű, hogy Tinódi kor- és kartársai az apák írott énekeit is át ne örökölhették volna. A vész csak lassan terjedt, az epikusok egész raját halljuk országszerte zengeni, mielőtt a dúlás nagyobb tért foglalna el. S mit énekelnek ezen örökösei a Mátyás alatt oly virágzó eposznak? Hazai tárgyat, a jelenből, szárazhíven, a mint valami esemény megtörtént; hazai tárgyat a multból, de nem magyar ének, hanem *latin história* nyomán; bibliai tárgyat, erkölcsi ösztövért tanulság kedviért; regényes tárgyat idegen irodalomtól kölcsönözve. Hol van itt az előbbi század fényes eposzának nyoma? Hol a nemzeti mondák hirhedett gazdagsága? Minden, minden elveszett-e egyik század végétől a másik század elejéig? S ha el nem vészett, ha nagy rész még fenn volt, hogyan esik, hogy semmit át nem vettek a XVI. század epikusai, hanem inkább sovány historiához, külföldi mesékhez folyamodtak? az egy Toldi-mondán kívül alig hangzott valami által ez állítólag oly dús mondavilágból; s ez is minő feldolgozóra talált Ilosvaiban! — De tegyük fel, hogy amaz énekek közül, melyek a XV. század vége felé még oly hatalmasan zengettek, igen kevés, vagy talán

semmi sem volt *írásba foglalva*. Ez annál valóbbszinű, minél inkább meggyőződünk egy külön dalnokraj léteztéről, mely az énekszerzést, énekmondást szakmányul, s mintegy czéhszerűen űzte. Apa fiúra, mester tanítványra szállithatta dalait; élő szájjal történt átadás jobban biztosítá az avatottak tulajdonjogát, mint az áruló betű. Hanem még ez esetben is nagy kérdés marad: el kellett-e veszni mindennek, habár a nagy királyok dicsőségével ama dalnokkar elnémult is? Az ifjú, ki Mátyás asztalánál pöngette hegedűjét, őszbevegyült fejjel Tinódiék mestere lehetett; a Hunyadiak dicsőségét Bonfin segélye nélkül is zengheték a XVI. század költői. De föltéve, hogy mind az, mit ama kor hegedősei dallottak, az énekmondókkal együtt, nyomtalanul sirba szállt; hogy semmi *kész* költemény nem jutott el az újabb nemzedékre: azért maga a *mesterség*, a teljes idom iránti fogékony-ság kienyészett-e oly rövid idő folytán az énekmondó és hallgató izléséből? Nem méltán követelhetni-e, hogy a bárdok énekein gyakorlott fül, négy-öt évtizeddel később, ne tűrte legyen a laza históriákat; hogy a századok lefolytán kerekké görgetett magyar eposz ne süllyedt legyen oly egyszerre teljes formátlanságba?

Nyomós kérdések. De ki hinné, hogy épen az a körülmény, miszerint a XVI. század nem ismerte, vagy nem méltányolta, elfeledte, — gyaníttatja velünk ez énekek költőiségét. Minél közelebb visszük őket a szorosan úgynevezett *néphez*, annál több okunk van föltenni, hogy költői idomban nyilatkoztak. A nép hagyományos elbeszélései, melyek nem támaszkodnak írás segédelmére, mindig és mindenütt bírnak a benső alkotás némi erejével, idomosságával. Forgassuk át a magyar népmesék gyűjteményeit: a történet e naív elbeszélésekben (hacsak valamikép meg nincs csonkitva) mindig kerek, egész: a királyfi, a mesehős teljesen epikai bonyolódások között

harczol az ellenszegülő hatalmakkal, míg kivívja a győzelmet. Oly mese, a melyben az események összefüggetlenül, egymás után adatnának elő, a nép közt se hallgatót nem nyerne, se föl nem tarthatná magát az élő ajkon. A hármas vagy kilenczes szám is (jelképi jelentését mellőzve) a teljesebb alakítást mozdítja elé; a három veszély, mit a mesehősnek rendesen leküzdenie kell, gömbölyűbbé teszi az idomot. E prózai előadású költemény, melyet népmesének hívunk, nem regénye a népnek, hanem valóságos *eposza*: benne a hőst segítő vagy gátló csodás hatalmak az epopea gépezetének (*machina*) felelnek meg. A népmondákban — melyek már időhöz, helyhez vagy történeti személyhez kötvék — nem találjuk ugyan mindig az alakítás oly teljét, mint a népmesékben: de itt is határozott hajlam tűnik fel a gömbölyítésre. A hagyományos népmonda is, minden nemzetnél, csak kerek idomban tarthatja fenn magát; bár ez nem annyira *költeménye* már a népnek, mint a mese. Az utóbbit ugyanis a nép, *tudva*, mint költeményt hallgatja és beszéli el; míg a mondát, mely mindig valami határozotthoz vagy létezőhöz van kapcsolva, hívó kegyelettel hallgatja s adja tovább. Amaz *eposza* a népnek, ez *története*. De a történetírás is eleinte mindenütt költői idomban nyilatkozott; annál is inkább szüksége volt *le nem írt*, csupán emlékezetben tartott tényeknek a gömbölyű alkatra; s innen a népmondák kerekdedsége.

Ha már a naïv elbeszélés prózába is ily költőileg nyilatkozik, s e tekintetben a mi népfajunk kivételt nem képez: mennyivel inkább föltehető, hogy azon verses elbeszélés, mely egyenesen a nép közt támadt és írás segélye nélkül, szájhagyományban élt tovább, nem lehetett idomtalan tárgyhalmaz. Mostani népköltészetünk ugyan nem gazdag az ilyesekben: de a mivel bírunk, az kétségtelenül magán hordja a költői alakítás bélyegét, el-

annyira, hogy némelyik, compositióját tekintve, mester-művekké kiállja a versenyt. Csak a Fehér László című zsványballadára hivatkozom, melynek benső alkata, daczára a silány verselésnek, tökéletes költői compositio; vagy a közelebb Gyulai által ismertetett Ajgó Mártont hozom fel, melyet szebben műköltő sem alkothata. Megvan tehát, nagyon megvan népünknel a forma iránti érzék elbeszélő költeményeknél is; csak hogy az alkotó tehetség, darab idő óta, gyéren mutatkozik. De azt ne higye senki, hogy a népet gondatlanul összeférczelt históriákkal ki lehessen elégíteni.

Ez ösztönszerű jó izlés, e költői érzék a népben nemcsak a jelenkor sajátja; megvolt ez mindig. Sőt megvolt még inkább akkor, midőn a *nép* és *nemzet* elnevezés egy jelentőséggel bírt; midőn a nemzet színe, java, bár külsőleg miveltebb, csinosabb, daliásabb — szellemileg ép oly naïv állapotban élt, mint a köznép. Ily korban a naïv elbeszélés határa nem csupán együgyű meséig, rablókalandokig terjedt; a nép, mely énekelt, a nép, mely azt hallgatta, egy-azonos volt a cselekvő, a hódító, a harczoló nemzettel. A naïv eposznak mily bő tárgya, anyaga mindenütt! Ha krónikásaink nem emlegetnék is, tény gyanánt vehetnők, hogy vezéreink, Árpád- és vegyes házbeli királyaink alatt, az énekszerzés, énekmondás e népi módja virágzott. Annál készebben elhithetjük följegyzéseiket. S ha e nyomokon lefelé haladva Mátyásig, kétely szállana meg, vajjon a „tudós“ király asztala körül *népi* eposz zengett-e, vagy a tények olyszerű elgajdolása volt napirenden, minő a XVI. században divatozott: az olasz Galeotti egy helye világosít. „Vannak — úgymond — zenészek és hegedősök, kik a vitézek tetteit honi nyelven az asztalnál lant mellett éneklék. Mindig valamely jeles tett énekeltek; nem is hiányzik az anyag“. „Mert a magyarok, akár nemesek,

akár parasztok, majdnem ugyanazon szavakkal ének s minden különbség nélkül szólanak; ugyanazon kiejtés, ugyanazon szavak, ugyanazon hangsúly mindenütt". . . „Innen van, hogy a magyar nyelven szerzett ének *paraszt-nak és polgárnak, közép- s alrendűnek egyformán érthető.*“ Ezt Galeotti a nyelvre vonatkozólag mondja, de miért épen itt? Nem azt fejezi-e ki általa, hogy Mátyás a *népi* éneket hallgatta s király létére is megértette; s hogy a palotában zengett ének a *kunyhóban* is kelendő volt? Nem száraz ténykrónika tehát, hanem az élő népköltészet, a naív eposz az, miről itt szó van. Hogy e neme az eposznak, századok során, a vezérektől Mátyásig, szakemberek, külön dalnokosztály által ápolva, fejtvé, tökélyesítve, az idomtéljesség nevezetes fokáig gömbölyülhetett, a dolog természetében fekszik.

De nem szorulunk pusztá okoskodásra, hogy meggyőződést szerezzünk, miszerint a történeti és mondái eposz valaha költőibb alakot viselt, mint a XVI. század verselőinél Sajátságos sorsunk, hogy míg szerencsésb nemzetek legrégebb történetöket, hová a história nem ér, költői maradványokban nyomozzák: nekünk megfordítva, a história nyújt némi vezérfonalat régi költészetünkhöz. Krónikásaink, minden józanságuk daczára sem tehetik, hogy át ne villantsák ottan-ottan a költői forrást, melyből gyakran merítetnek. Vajha többször tegyék ezt! vajha több figyelemre méltassák mesés részleteiben is a hazai mondát! Történetíróink örvendve emlegetik a józanságot, mely krónikásainknál már a legrégebb korban mutatkozik. Én nem örülök e kora józanságnak. Mythológiánk, mondavilágunk, úgyszólva elveszett: fölér-e e veszteséggel a históriai nyeresmény? Ha krónikásaink, mint közösen véljük, nagy részben népi énekekből merítettek: mivel biztosabb az átvett, mint a kihagyott részek hitelessége? Azért, hogy *valószínű* mit felhasználtak, következik-e, hogy *való* is egyszersmind?

Azonban daczára annak, hogy legrégebb történet-írásunk tudós naívságában megvetni, lenézni látszik a naív költészetet: az átszivárgott egyes helyek nemcsak ily eposzi nyomokat sejtetnek velünk, hanem egyszersmind a mese idomára is következtetést engednek húzni. A részletesség, melylyel Béla Névtelenje a honfoglalás személyeit s eseményeit, egész egyes adomáig ösmeri, kétségkívül az eposz részletessége; s ha nem is „egy magyar Nibelungen óriási izmait“ (mikép Szalaynk előszavában óvakodik), de mindenesetre nagyrészt az élő-hagyomány és népköltészet maradványait kell sajdítanunk e följegyzésekben. Árpád és Zsolt kora nyujthatott legbővebb anyagot az énekszerzőnek: Árpád és Zsolt kora az, melyet Névtelenünk legrészletesebben ismer; Takson és Géza idejéből alig-alig tud valamicskét említeni. A honfoglalás hősei, kiknek Árpád volt középpontja, még fia körül is sereglenek; azok elhunytával megnémul az eposz; mint a trójai hősök hazatérte fejezi be ama nevezetes hellen mondakört. Idomilag is tehát kikerekedik az eposz-cyclus körrajza; részletekben pedig nem egy hely tünteti föl a költői eredetet. Idézem e leírást, noha másrésztől nem tagadom a tényt, hogy e hely Dares Phrygius egy leírásából látszik kölcsönzöttnek; de lehet, hogy a nép-énekekkel is egyező: „Vala pedig Álmos arczára ékes, de barna; fekete szemei valának, de nagyok; termete magas, karcsú. Kezei izmosak, ujjai hosszúk. Maga pedig Álmos kegyes, jóindulatú, bőkezű, bölcs, jó katona volt, vidám ajándékozója mindazoknak, kik Scythiában azidétt valának vitézek“. Ez nem a krónikák száraz nyelve, az teljes költői *ethopoea*.

Ha mindazáltal a honfoglalás egyes epizodjait, mikép Anonymus fentartotta, költői idom szempontjából vizsgáljuk, meg kell vallanunk, hogy ott a leirt események összefüggése inkább csak történeti, mint költői.

Félénk józansággal kerüli a Névtelen mindazt, mi neki meseszerűnek, kalandosnak látszik; sőt különös gondot fordít arra, hogy az elbeszélte eseményeket maga korában ismeretes helyhez, névhez, nemzetséghez kösse, azoknak ez által teljes történeti színezetet adni. Hanem a krónika-cyclus, mely Kézaival kezdődik és Turóczin végződik, számos epizódban annyira megtartotta az eposzi szerkezetet, hogy kész mesével szolgál újabb költőknek. Árpád, a mint az országot előbb jelképek által birtokába veszi, s aztán elfoglalja, kész költői alkat. Lehel és Bulcsú halála vitetnek, az elbúsult Lehel még egyszer kürtölni óhajt, s kürtjével bosszút áll ellenén: kerek egész, mai költő sem adhatna semmit e meséhez. Konstantinápoly ostroma (Turóczinál) a naív eposzt nemcsak egészben, de részben is visszatükrözi. Imhol a Botond monda, Turóczin előadása szerint. Nem azért írjuk ki, mintha nagyon ismeretes nem volna, hanem, hogy kerekdedége feltűnjék. Opour (Apor, Apa úr), a magyarok vezére, hadával az aranykapu előtt áll. Egy görög, nagy mint óriás, kijön a városból. „Két magyarral akarok, úgymond, megvini, s ha le nem győzöm, a görögök császára adót fizet a magyaroknak.“ Opour Botondot egymagát szemeli ki a viadalra; ez büszkén lép elő, mondván: „Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közt; végy magad mellé még két görögöt, hogy egyik kimenő lelkedet tartsa, másik testedet eltemesse; mert bizonyára adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek“. Ezzel délczegen megy bárdjával az érczkapu ellen, hogy erejét megmutassa, s egy csapással oly lyukat vág rajta, melyen egy ötéves gyermek ki- s bejárhatna. Ekkor elkezdődik a viadal. A magyarok egyfelől, a görögök a város falain, bástyáin másfelől feszült várakozással nézik. Maga a császár és a császárné a bástyán állnak. A két hős összerobban; a görög ellene által lováról a földre

taszittatik, hogy azonnal kileheli lelkét. A császár és neje, roppant szégyenökben, elfordítják arcukat, s visszasetnek a palotába. Az adót azonban a császár mérgében megtagadja, miért tartományai elpusztításával állnak boszszút a magyarok, és gazdag zsákmánnyal térnek hazájokba. — Ím egy teljes, minden részleteiben fentartott, költői mese.

Hosszas volna kimutatni a krónikákból mindazon helyeket, hol az eposzi eredet, kisebb-nagyobb mértékben átérzik. A modern költészet ismeri azokat, részben felhasználta, mert bennök kész mesét kapott. Béla párviadala, a korona és kard, a cserhalmi leányrablás, mind kész gömbölyű maradványai a népi éneknek. Salamon király háborúit, viszontagságit Turóczinál nem lehet olvasni a nélkül, hogy minden nyomon ne érezzük az eposz lehelletét. Ím ugy *homéri* hely. Salamon és a herczegek, Géza, László, már két hónap óta ostromolják Nándorfehérvárat. A *saracénok* gyakran kicsapnak a várból, de kemény harc után mindannyiszor visszatoltnak. Egyszer három saracénhős, kopjakkal, lándzsákkal, nyilakkal fegyverkezve, kiugrik a városból, rettenetes pusztitást tevének a magyarok közt. De Salamon, a király ostromgépésze, egyet azok közül az ostromgéppel villám módra lesújt: kinek holttestét a magyarok elragadni törekeshnek, de társai erősen harczolva, védik. A király és herczeg látván ez összecsapást, biztatják a körülálló vitézeket: „Vajha a maccabaeusok szive és vére buzogna fel a magyarokban, hogy a saracén hulláját ragadnák el!” Ezt hallván *Opus György és Bors* harczos leventék, villám módra rohannak a holttest védőire. Opus túlmerészen egész a város kapujáig üldözi őket; az ostromlottak hiába szórnak rá köveket és nyilakat a vár bástyáiról: sértetlenül visszatér. György pedig és Bors az alatt elragadják a hullát és csúnyaságba (in turpitudine) vetik. —

Nem a trójaiak és görögök harcza-e ez Patroclus tetemei felett?

Azt hiszem, hogy a felidézett nyomokból is kiviláglik már, hogy *volt* nálunk naïv eposz, hogy az, mint általában a népköltemény, *költői* formában nyilatkozott. Mikép esik tehát, hogy a XVI. század epikája oly keveset örökölt elődétől; hogy a könyvsajtó korában fel nem támadtak a hegedősök énekei, sőt maga az eposzköltés mestersége is csaknem teljes feloszlásba ment át? Oly kérdés, melyre nehéz megfelelni, mindazáltal megkísértem.

Már első krónikásainknál látjuk a józanságot, melylyel a történetileg valót a mesétől, költeménytől igyekeznek elválasztani. Béla Névtelenje gondosan óvakodik a parasztok csácsogó énekei ellen: noha máskor meg hivatkozik rájuk. A főnebbi Botond mondát például, épen azért mellőzi, mert csak népi énekekből hallotta, sehol krónikába említve nem találja. „Némelyek — így folytatja — azt mondják, hogy ők (Lél, Bules, Botond) egész Konstantinápolyig mentek és hogy Botond K. arany kapuját bárdjával beütötte: de én, mivel a történetírók egy könyvében sem találtam, csupán a parasztok hazug meséiből hallottam, azért jelen munkámban felvenni nem akarám“. Kézai Simon nemcsak Orosius meséjében botránkozik meg, hol a magyarok bizonyos feslett nőktől és incubus szellemektől eredeztetnek, tagadván „ut spiritus generare possint“: hanem a Lehel monda végét, hogy t. i. kürtjével a császárt lesujtotta, sem tartja elfogadhatónak: „mert a bűnvádterhelt személyeket kötött kezekkel szokás a fejedelmek elé vezetni“. E kora lengedezése a kritikai szellemnek mindenesetre feltűnő; de nem azért örvendetes, mintha így már krónikásaink adatait habozás nélkül elfogadhatnók: mert feltéve, hogy a hagyományból is meritettek, csupán a *valószínűtlent*, de

nem egyszersmind a *valótlant* is, állt módjukban eltávoztatni; hanem örvendetes azért, mivel ama józan ítéletről tesz bizonytságot, mely nemzetünk jellemében gyökerizik. Azonban e józanság hátrányos vala népköltészetünk emlékeire, hátrányosabb talán, mint maga a keresztény vallás terjesztése: mert ez csak hitregénznek üzent hadat; míg a korai kritika dere hagyományos költészetünk virágait fagyasztá el, midőn a történetből számüzni akar vala minden regeszerűt. Mert nincs a naïvnak esküdtőbb ellensége, mint azon kezdetleges, szintén naïv állapot, midőn valamely egyén vagy nemzet gyermeki elfogultságából kibontakozni kezd. Ilyenkor egy hitében megtértnek buzgalmával indit háborút azon tévelygés ellen, melynek előbb önmaga is rabja volt, gyűlöli azt, mert értelme világánál szégyenli, hogy valaha szerette. A kezdő tanultság ez állapota, melyet tudós naïvságnak nevezhetnénk, nálunk korán mutatkozott, a mi becsületére szolgál józan eszünknek; de hogy oly soká, mondhatnám költészetben a legújabb korig tartott, ez, ha végzetes helyzetünkkel menthető is, büszkeségre okot épen nem ad. Az értelemnek ez idő előtti fölülkerekedése a képzelmen, okozta szerintem, hogy *írott* költészetünk mindjárt eleve különvált a népiestől, lenézte, megtagadta ezt, s míg ez által az utóbbinak lassú hervadását, majdnem végenyészetét idézte elő, önmagát is megfosztotta az egyedül biztos alaptól, melyen a nemzeti költészet csarnoka emelkedhetik. Fogunk-e mi utódok ez alap hiányában, az elbeszélő költészet terén valami jóra valót hozni létre, nem tudom; részemről e hiányt fájdalommal érzem; de azon idegen népi-beszélyek követésében annál nagyobb óvatosságot ajánlok, mivel féltő, hogy azokkal idegen szellem lopózik költészetünkbe; a mi aztán semmivel sem jobb, mint akár az ó-klasszikai, akár más valamely poesis utánzásába rekedni.

VISSZATEKINTÉS.

Megjelent a „Szépirodalmi Figyelő“ 1861. évi folyamában.

I.

Tisztelt barátom Gyulai Pál ma egy hete bevégzett Figyelői cikkében azt mondja, hogy ha az ő Szász K. elleni vitájában e lapok szerkesztője utólag sem nyilvánítaná önvéleményét, e mulasztás által írói, vagy irodalmi „jellemtelenség“ vádját vonná magára. Az, ki a cikket egész figyelemmel és jó indulattal olvassa, nem talál e kijelentésben egyebet, mint következtetést abból, a mit Gyulai a szerkesztői jogok és kötelességek felől már elébb elmondott; de a kevésbé figyelmes, a botránykereső, az, ki az egésznek szerkezetéből csak egyes mondatok toronyhegyeit látja, könnyen úgy tekintheti, mint vádat a szerkesztő eddigi, bizalmatlanságot jövőbeli eljárása ellen, mint előre kész anathemát, mely lesújt azonnal, ha a pörnek vége s a szerkesztő mégsem áll elé egy tüzetes cikkel, melyben a vitát egy vagy más félre döntse. Megerősíti e botránylesést azon nyilatkozata Gyulainak, hogy ő nem akarta kimon-

dani e vádat, Szász Károly csikarta azt belőle ki. Ez minden esetre úgy hangzik, hogy az irodalmi „jellemtelenség“ vagy már megvan, vagy erős a kilátás. hogy meglesz, ha a szerkesztő elmulasztja ez *egy* esetben a pört megosztani; s ebből aztán oly következtetés állna elé, hogy ha a szerkesztő minden *egy* esetben föl nem lép mint bíró, nyilatkozó vagy harmadik fél, tehát irodalmi jellemtelenség vádját érdemli. Mielőtt azonban ez a következtetés szabály, elv vagy axióma tekintélyére kapna, jó lesz egy kissé meghányi-vetni.

Gyulai a szerkesztőnek véleménye nyilvánítására, a lap irányának feltüntetésére annyi út, módot enged, hogy csodálkoznunk kellene, ha a fenforgó esetben a „jellemtelenség“ vádját úgy értené, mint talán némelyek érthetik, hogy t. i. azt csak mindannyiszor speciális nyilatkozással lehet elkerülni. Elmondja, mennyi módja van a szerkesztőnek lapja irányát megóvni, néha egyes jegyzetekkel, néha utóczáfolattal, néha az által, hogy az ügyet nyílt kérdésnek tekinti — gondolom, az egész lapban nyilatkozó tendenciával is, meg, ha a szerkesztő egyszersmind író is lapjában, a saját czikkeiben uralgó iránynyal s elszórt egyes nyilatkozatokkal is. Gyulai tehát nem értheti akkép, hogy a szerkesztő csak úgy vegyen fel az övétől eltérő nézeteket lapjába, ha a maga eszrevételeit, *minden speciális esetben*, vagy aláakja mint folyó jegyzeteket, vagy utólag tüzetesebb tárgyalásban kifejti. Nem értheti így, mondom, habár a fenforgó esetben épen követelni látszik is. Nem kívánhatja, hogy a szerkesztő, minden egyes kérdésnél, mely lapjában megpendül, minden vitánál, mely ott fennforog, egy örökös areopag, vagy — mivel ítélete nem birói decisio, hanem pusztá egyéni vélemény marad — egy örökös beavatkozó legyen a más beszédébe; egy oly akadékos gáncsoló, ki vagy minden harmadik szóba

belevág, vagy miután végighallgatta munkatársát, honorarium helyett azzal fizeti ki, hogy nekifordul egy pánczélos-paizsos czikkel s bebizonyítja, hogy társa véleménye csak lapda volt, melyet azért dobott fel, hogy lehessen — ütni. Én, megvallom, így szerkesztett lapot még nem láttam; s ha látnék, sem volna örömmre. Ha Gyulai egész eddig vinné a szerkesztői kötelességet: megkérdeném tőle tréfából: vajjon a „Budapesti Hirlap“ szerkesztője, mikor az ő a „Legújabb magyar lyráról“ írott gyönyörű czikkeit közölte, azért nem tett-e azokra semminemű észrevételt, mivel a megbírált költők felől — Tompától Meánccsekig — tökéletesen az a véleménye volt, a mi a bírálónak? Nem inkább azért-e, mivel Gyulai tehetségében, igazságszeretetében teljesen megbízott, s tudta, hogy a mit ő ír, az által *nyerni* fog az irodalom? Mindazáltal fogná-e Gyulai, vagy bárki más, „irodalmi“ jellemtelenséggel vádolni a „Budapesti Hirlap“ akkori tisztelt szerkesztőjét? De nem kenyerem a kötődés, jelen esetben annál kevésbbé, mert ellátom, mit felelne rá, kihez a kérdést intéztem. Azt mondaná: politikai lapnál, mely (nálunk) csak kegyelemből ha vet egy pillantást a szépirodalomra, nem követelhetni, hogy szerkesztője a tárcza fölött is vigye a szellemi felelősséget: de ki egy aesthetikai közlöny bakjára ül, attól csakugyan megvárjuk, hogy keményen tartsa a gyepelőt. De ha megengedi tisztelt barátom, hogy lehet tárgy, melyről aesthetikai lap szerkesztőjének sincs mindjárt kész véleménye, azt sem vonja kétségbe, hogy lehet olyan is, melyről a cikksorozat vagy vitás pör végén sem állhatna elő nemhogy döntő itélettel, de néha még határozott véleménnyel se. Teszem, egy oly kitűnő munkatársa, mint Gyulai, oly cikksort küldené be hozzá, melyben a *szépnek* új meghatározását kísérlené meg felállítani. Ama polemikus szerkesztő, ki vagy örökké

csillagoz, vagy az utolsó szót követeli, előre kétségbe esvén, hogy meghatározásnak meghatározást, vagy tüzetes czáfolatot tehessen ellenébe, — kénytelen volna visszautasítani a remekül írott cikket, ha, mint valószínű, abban sem találná a *szépet* kimerítően, teljesen meghatározva. S mit nyerne az irodalom? Nem okosabban tesz-e, ha kiadja a sok szellemmel és remek tollal írott cikket, még pedig, ha jobbat nem tud mondani, minden észrevétel nélkül, mint új véleményt az eddigiekhez, s ha valaki fölveszi az ellen a keztyűt, annak szavát is engedi hallatszani lapjában? Vagy a jelen és jövőbeli olvasó közönség (értem nem a gondtalanul olvasó *nagyot*, hanem a gondolkozó, vizsgálódó *kicsinyt*) *ítéletére* nem bízhatunk semmit? Tehetjük-e, hogy véleménye valamely tárgyról *az* legyen, mit a szerkesztő utoljára mond, s ne az, mit az illető cikk, vagy vitás pör folytán magának képzett; és szükséges-e, hogy mindannyiszor a szerkesztőét is hallja, ki itt nem bíró, csupán egy harmadik fél, mely kell nem kell, ott lábatlankodik mindenütt? Nem mondom ezzel, hogy a szerkesztőnek sohasem szükség vagy nem szabad közbe vagy utánszólni — gyakorlatom czáfolna meg — de hogy ezt minden eltérő vélemény alkalmával tennie kelljen: Tamás vagyok benne. Utoljára nem is győzné, habár szerkesztői helyzete nem volna is „*sine cura*“; (!?!) s mit nyerne vele? Azt, hogy munkatársai, közönsége előtt a „legkiállhatatlanabb szerkesztő“ nevére tenne szert. — Nem értem tehát úgy Gyulai követelését, mintha ő minden speciális esetben replicát kívánna a szerkesztőtől, kívánata két ágra oszlik: vagy *véleményét* a tárgyról hallassa a szerkesztő — vagy *jelentse* ki, hogy nyílt kérdésnek tekinti az ügyet. De ha az elsőt nem teheti, mi szükség az utolsóra? Az által, hogy lapjába vette s hagyta vitatni *pro et contra*, eléggé mutatja, hogy a kérdés *nyílt*; az által,

hogy hallgat, pedig azt, hogy ő nem bírja, vagy nem látja még idejét *bezárni*.

Ennyit előre; noha „Visszatekintésem“ ezúttal nem annyira Gyulai pörös ügyét illeti, mint igen tisztelt munkatárs Brassai úrnak a „fordításról“ lapunkban folyó derekas cikkeit, különösen a nem rég lejárt III-ik számút. Csupán azért szabadkozám előre, nehogy az lássék némely főntebb jellemzett olvasóm előtt, mintha Gyulai anathemája riasztott volna rám, s azért rohanok a tudomány, elmésség s logica fegyveres Goliáthja ellen, gyöngé pálczával ugyan, mint Dávid, de a „seregek urának neve“ nélkül. Egyébiránt én még e pálczát is leteszem: Brassai cikkének nem annyira *ellene* akarok írni, mint úgy *mellette*, körül is belül is, elmondani egyetmást, a mi olvasás (meg correctura) közben eszembe ötlött, en attendant, azaz míg a tisztelt író szíves lesz a hátralevő részt is beküldeni.

Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusok s mindenféle *ismusok* ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a „Carthaginem delendam“-ot. Régebben, ha valami idegenszerűt latinból, francziából, németből átvettek, noha az ily kölcsönzés által a nyelv szűz eredetisége mindinkább lehimlett, az az egy vigasztalás megvolt mégis, hogy puhán kötött, szélesszáju, terjengő stílus helyett, csinosabb, tömöttebb, rövidebb kezdé lábrakapni: a *szép selypító*, mint Kazinczy szokta kifejezni magát. Hiba volt minden esetre alsóbb fokú nyerevényért, minő a nyelv rövidsége, csinja, hangzatossága, magasfokú sajtáságot, a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annál inkább, mert meg sem vala kisérve, ha vajjon rövidség, csin, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt. Csak egy példát hozok fel. Germanistáink mint nyelvszép-

séget honosíták meg az effélet: „Nyargal a huszár forgóval süvegén, karddal az oldalán“ stb. s nem vették észre, vagy nem akarták, hogy ezt a magyar ki tudja fejezni rövidebben s élénkebb hatással: „nyargal a huszár, süvegén *forgó*, oldalán *kard*.“ Mindazáltal a mi régebben történt, legalább volt benne cél, s első tekintetre szükségesnek mutatkozott, így némileg menthető is; de a mi most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik: az rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis. S a mi boszantóbb, ez idegen kakukfiak tetemesen pongyolábbak, idomtalanabbak, mint az eredeti fészek csinos madárkái. „Legyen ön oly jó, tegye meg ezt.“ Sziveskedjék megtenni. „Akarja ön?“ Tetszik? „Lefőztem“ (egy novella *czime*, első szó egy könyvben). Lefőztek. „Ő nem hagy magára várni.“ Nem várhatja magát stb. stb. Tisztelt munkatársunk e szerint a lelkünkől vette a szót, midőn ez ájulás ellen a romlatlan, ép magyar nyelvérzékre hivatkozik, azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Csupán arra kívánjuk figyelmeztetni, hogy az ép nyelvérzékre hivatkozás sem mindenkor biztos, ha az illető a népnyelvet minden, vagy minél több szójárásban nem ösmeri; egy-két vidék tájszólamának ismerete megcsalhatja. Igaz ugyan, hogy a tájbeszédnek különbsége leginkább egyes szavakban s azok kiejtésében nyilatkozik; a szókötés jobbadán országszerte ugyanaz: de én mégis úgy tapasztalom, vannak a syntaxisban a tájak szerint némi árnyalatok, melyeket nem szabad kifelejtenünk a számításból, midőn a nép nyelvére hivatkozunk. Ilyen már a tisztelt munkatársunk által felhozott felelő *de*, s ilyet magam is tudnék említeni néhányat. Egykor erős vitám volt ezen kifejezés mellett *azzaltartani* (= úgy vélni; egyértelmű a német *dafürhalten*-nel), melyet én a

biharmegyei nép szájából ismerek : erdélyi barátim pedig mennyre-földre tagadták e kitétel magyarságát, szintén a nyelvérzékre hivatkozván. Ha már most rám sütik a germanismus bélyegét: igazok lesz-e? — Más eset. Biharban: „*vele* átellenben“ — „*vele* szemközt“. Átkelve a Tiszán, egyszerre hallom: „*neki* átellenben“ — „*neki* szemközt“. Soha nem hittem volna el, hogy ez utóbbiak magyarul vannak, ha csupán bihari nyelvérzékemre támaszkodom. És most melyiket vádoljam idegen büzzel? Nem merem egyiket is. — Vagy lehet-e mondani, hogy „*megunja magát*“ (er langweilt sich) németes, s unatkozik a magyar; mely új szót a nép sohasem használja, míg amaz kirekesztőleg, holott amaz szorosabban illik a német kaptára. Ismétlem, óvatosak legyünk a nyelvérzékre hivatkozásban.

Mit az *összefüggés*, *ellátni* szavakra megjegyeztem, annak állok. Az elsőnek nem magyarságát, csupán régiségét vitatom, mert elvont értelme lévén, csak könyvből ismerem, a nép nyelvéből nem tudom támogatni. Másképp vagyok az *ellátni*-val. Ez két elemből van összetéve: *el* és *lát*. Tökéletesen osztom értekezővel a boszankodást, melyet benne az *el*-(rosszul)*osztani*, *el*-(félre)*ismerni*-féle germanismus költ: mégis imé, ha megkérdzem ifjúkori nyelvérzékemet, egyetlen *egy szóban*, de csupán ebben, az *el*-határozónak oly árnyalatát lelem, mely igen hűz ama németeshez. Számtalanszor hallottam, azon nép közt, melynek a Toldi nyelvét köszönöm, hogy péld. „a húsz garas csak 19-re ütött ki, mert talán egyet *elolvastak* a többi közt;“ vagy hogy „egy huszas hamis volt, de *elolvasták*,“ azaz nem vették észre, mikor olvasták. Ez csupán az *olvas* igében, mikor értelme: *számlál*; itt is, midőn *egy*et a többi közt; de már nem mondanák: a *pénzt* (összesen) *elolvastam*, azaz rosszul olvastam. — Továbbá az *el* határozó értelmét illetőleg, adnom kell

valamit a t. munkatárs által mondottakhoz. Legszokottabb értelmét, mely valamely cselekvésnek távolítás általi bevégezése, ő mellőzi, mint céljához nem tartozót. Minden magyar érzi a különbséget e közt: *megvág* és *elvág*. Mindegyik bevégzett tény, de az utóbbi távolít is. Ő ama ritkább, de szintoly magyar értelmet veszi: *elnéz*, azaz *nem* akar valamit észrevenni; és *elnéz*, azaz nem büntet meg. Van még egy harmadik árnyalat. *Elnéz*, azaz csendesen végig vár, kiles valamit. „Csak *elnézem* mit csinál“ . . . mondja a magyar népdal, melynek rime nem idézni való. *Elnézem*, hogy mi lesz már belőle. Itt *folytonos passiv* állapotot fejez ki az *el*. Így az *ellátni* is. *Elláttam* én azt, hogy soha sem leszek gazdag ember. Azaz végignéztem egész életpályámon és meggyőződtem. — Másik elem az *ellát*-ban a *lát*. Értekező szabályul állítja fel: „a magyar a *lát* igével csakis a látást, a valódi látást fejezi ki, és semmi más kezelést, működést vagy hatást.“ Igaz lehet; de csak úgy, ha a látást át is viszzük (tropusban), s akkor mindjárt nem a *valódi* látás lesz, s megtörik a szabály. Mindenki tudja, hogy a „szívesen *látom*“ több, mint a pusztá *látás*, több mint csupán örömet bámulni valakire, benne foglaltatik a nyájas, előzékeny, vendégszerető fogadás, olykor az étel, ital s más anyagi dolog is. Gyakran pedig a *lát*, mint a gyakorító *látogat* töje, ez utóbbinak értelmében használtatik. „Sok jóval *lát* az isten“ — több lesz, mint *videt* bizonyára. *Hozzá* vagy *utánlát*ni sem a pusztá passiv bámulás; a *lát* értelme épen valami más „kezelést, működést, hatást fejez ki“ a felhozta példákban; s ezek társaságában hadd nyerjen irgalmat a *vendéglátás*, melynek a szerkesztői jegyzés pártját fogta.

Most jó a *kinéz*, mely tagadhatatlanul ocsmány *kinézer* (chineser) szó: „csipd, rúgd, döfd, valahol kapod a gaz kölyköt.“ A magyar *kinéz* az ablakon, *kinéz* valakit a

templomból, azaz elvárja, míg kijő, de nem *néz ki* halványan s nem *néz ki* (üz ki, nézéssel) a társaságból valakit, mint ez legközelebb szintén lábra kapott.

Nem mehetek el a *bír* ige mellett se szó nélkül. Azt mondja t. értekezőnk, hogy a „bírok vele“ töstörzsökös magyar értelme háttérbe és utoljára egészen ki lesz szorítva — a felkapott „ich habe“ fordítás által. Ha megkérdenők olvasóit, húsz közül nem tudom hány birná megmondani, mi hát a „bír vele“ vagy általában a *bír* töstörzsökös magyar értelme. Legkiválóbb a *possum* és *possideo*. Amaz határozatlan móddal: „nem bírom megenni;“ ez többnyire tárgyessel: „ki bírja most *ezt* a pusztát“ (még pedig haszonbérben is: *birja*, nem *tartja*). Méltó megjegyezni, hogy valamint a *possideo*-nak töje a *possum*: úgy a *bír* igének is azon jelentése, mely hatást, tehetséget, uralmat fejez ki, régibb, eredetibb annál, mely pusztán birtoklást tesz. Ezért még ma is a valódi magyar nyelv több szókötési formában ismeri *possum*-hoz közelítő értelemmel, mint birtoklást jelentővel. „Nem bírja elvégezni a munkát“ — „annyit vállalt, hogy nem bír vele“ — „indulatos, nem bír magával“ — „egy idő óta beteges, nem bírja magát“ — „jól bírja magát, mióta az ipa vagyona rászállott“ — „bírja még ez a kalap“ — — „a ki bírja, marja“ — „rábirta magát nagy nehezen“ — „bírja a ló a szekeret, a szekér is a terhet“ — „megbír a jég“ — mindez s lehet még több is, nem a birtoklásra, hanem a *tehetségre* vonatkozik. Sőt a második a *possideo* értelem, már átvitel útján származott ez elsőből, úgy, hogy a *bír* őseredetileg nem a vagyon *lételét*, hanem az a feletti szabad rendelkezést, *uraságot* jelenti. Világ-bíró Sándor, nem a ki a világot *birja* (*possideo*), hanem a ki *uralkodik* a felett (latinul az *armipotens* kaptájára üthető *mundipotens* fejezné ki). „Szegény ember szándékát boldog isten bírja“ — (nem *habet*, se nem *possidet*)

rendelkezik fölötte. „Vasvesszővel *birja* (angolul: *he rules, he sways*) ellenségét“ azaz hatalma van a fölött, ura, parancsnoka. Ajánlom e szép erőteljes értelmet nem csak fordítóink, de kivált eredeti költőink figyelmébe. A *biró* sem azt jelenti, a ki birtokol, nem is azt, a ki ítél, hanem a kinek hatalma van a törvényt végrehajtani, a ki *potens*; minél az erdélyi *dulló* (kétséges *Gyula* eredetét mellőzve), egy fokkal még keményebben jelzi az anyagi erőszakot a végrehajtásnál. — A második, a *birtoklási* értelem alárendeltségét mutatja már az is, hogy míg az elsőt, mint láttuk, a nép nyelve több szókötési alakban, többféle ragozással használja, itt egyedül a *tárgyesetre*, így is csak néhány kifejezésre szorítkozik. „Ki *birja* most ezt a pusztát?“ nem jó lenne: „ki *bir* e pusztával?“ *tárgyeset* kell hozzá. De *tárgyesetben* sem jó volna: „ki *birja* ezt a lovat? ezt a pálczát? ezt a kalapot?“ úgy hogy még itt is a *vagyon létele* mellett benn van az eredeti fogalom, hogy az a *vagyon* egyszersemind oly természetű, mely úrrá, függetlenné teszi a birtokost; tehát nem ingó, veszendő birtok. „Ezt a *földet* a szomszédom *birja*“ helyes, ép úgy, mint: „ez a föld a szomszédomé;“ de már ez: „Péter sok *pénzt bir*“ nem jó, mert a magyar a *pénzt* nem tekintette a *hatalom* biztos és maradandó kútfejének. — „P. sok *pénzzel bir*“ — ezt a romlatlan ép magyar nyelv nem ismeri;* de az írói nyelv nagyon régen befogadta, innen, ha teljes kiküszöbölése nem sikerül, ajánlatos.

* Sajátságos az a nyelvhasználat. „*Bir földdel, házzal*“ — „*bir földet, házat*“ így mondva egyaránt népietlen. De participiumban; „jó módú, *házzal, földdel biró* ember“ már van akár-mennyi; ellenben „*házat, földet biró*“ meg nincs; noha kérhetem: „ki *birja* ezt a *házat*, ezt a *földet*?“ megfordítva pedig nem kérhetem: „ki *bir* e *földdel, házzal*?“ Ily finom árnyalatok daczolnak minden szabálylyal, itt eleven nyelvérzékre van szükség.

hogy a stilista inkább kerülje, mint keresse. Elvont fogalomra vinni pedig: „P. jó erkölccsel bír“ — vagy éppen: „jó erkölcsöt bír“ majdnem hazaárulás; ellenben személyre lehet, tárgyasetben, s Petőfi nem magyartalanul zengi:

De ha *téged* bírhatnálak,
E világért nem adnálak.

II.

Egy ember-életkor folyhatott le. amúgy Dávid értelmében, mióta a magyar nyelvészkedés tüzetesebben és nagyobb szenvedélylyel lát dolgához; mióta nem csupán nyelvtanokat, leginkább iskolai használatra termel, hanem mélyebben igyekszik behatni a nyelv természetébe, fürkészi sajátságait, bonczol és hasonlít, rendszerez, osztályoz; egy szóval többé-kevésbé tudományos álláspontra törekszik. De ha végig tekintünk e 70—80 évi működésen, s Révay magyarságától le egészen az „Ugornya = ugordj na!“ vagy „Máramaros = már ama rossz“-féle nyelvészkedőig: sajnálattal vesszük észre, hogy csaknem minden figyelem, érdek, szenvedély, törekvés, kutatási szomj a szavak *teste* körül forog; a mi azoknak, s így a nyelvnek is, *szelleme* volna, a szavakkal *élés*, igaz magyarosság a kifejezésekben, a helyes az ékes syntaxis, aránylag mellőzöttnek, művelés nélkül hagyottnak mondható. Az *etymologia* szokott nyelvtani értelmében: „szófejtés, szónyomozás“ többnél-több vizsgálót s amúgy vaktában találgatót vonza körébe; de amaz eredeti értelem, hogy kelljen magyarul *igazán* (ἐπίμωρε) beszélni, vagy írni, aránylag kevés méltatásban részesült. Azon egy-két pályamunka, mely a magyar szókötést tárgyalja, sőt maga az Akadémia által kibocsátott „Magyar nyelv rendszere“ is, vajmi sovány aratás

e gazdag mezőn! Nem kisebbítem a szónyomozók érdekeit, de fájjalom, hogy míg a „szavak egérfarkába“ oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*; míg egyes halvány gyökök elhangzott értelmének földerítésén izzadunk, nem szentelünk hasonló buzgalmat mindazon árnyalatok összegyűjtésére, melyeket az élőnyelv a szavakhoz kapcsol; míg elmések, legtöbbször túlelmések vagyunk a rideg betű jelentéséből mindent kiokoskodni, a szókötésben, stilban mintegy a véletlenre, ösztönre, kisebb-nagyobb mértékben megromlott nyelvérzékünkre hagyatunk; röviden: csinálunk, építünk nyelvészeti rendszereket, s irunk minden egyebet is, *rossz* magyarsággal. Gyűjtjük a tájszavakat; de az első esetben, ha valamely kitévelt nemzetiesség szempontjából az élő nyelv foruma elé akarjunk vinni, felakadunk, mert nincs gyűjtemény a tájszólásokra, értem a nyelv syntacticalai használatára egyes vidékeken, mely pedig, mint előbbi cikkemben is érintém, különböző lehet. Tompa egy versében olvasám: „Csak egy torony a számára;“ ez vidékemen annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos. A gondolkozó stilista fennakad minden lépten, egy egyszerű *ő* vagy *az* bökkenőt gördít eléje, *mely* és *mi* elállja útját; nem is említve elhagyottságát az igeidők használatában, a szenvedő forma körül; s mellőzve az idegen ajak és toll gyötrelmeit, ha nyelvünk szókötési csinját-binját el akarván sajátítani, szabályt keres, de nem talál. Bizony háladosabb munka lenne kiaknázni az ép élő nyelv szó-lásbeli kincsét, addig, míg az irodalom látvája azt is el nem borítja, mint a betű-*changeirozás* bűvésze által homlokegyenest ellenkező rendszerek kártyavárát építgetni (tisztelet a kivételeknek!) a szavak és hangok eredeti jelentéséről, származásáról, s úgy tenni, mint az,

ki nemzetünk ázsiai történetét nyomozván, a *mai*-ról semmit sem tudna. Ezért helyezünk mi nagy fontosságot t. munkatársunk Brassai felszólalására; ezért kísérjük (*azt?*) saját, már olyan a milyen, észrevételeinkkel; noha lapunk köre és programja korántsem elég tágas e rengeteg tárgy megvitatására, s valamint a Brassai cikket, úgy a mi variaciónkat alig lehet figyelemgerjesztésnél egyébnek tekinteni.

A mit értekező a nominativus alany s hozzácsatolt szenvedő formáról mond, abban egyet ért vele minden ép nyelvérzékű magyar ember. „Ő haragudt volna, ha Elemér *meglepi*“ ezerszer magyarabb, mint: „ha Elemér által *meglepetik*“; valamint ez: „a felkelők *megverettek* a törökök által“ — nyelvünk szellemében így van jól: „a felkelőket *megverték* a törökök“. Tisztelt munkatársunk, midőn a szenvedő formának ily módon használatát megrója, s méltán — nem bocsátkozik ama vitás kérdésbe, ha általában létezik-e, jogos-e nyelvünkön a passiva. Ő csak azon merev szófűzés, mondatalkotás ellen tiltakozik, mely a nyugati nyelvekből árasztotta el stilunkat: hogy t. i. elül álljon az alany, nevező esetben, s vonja, mint gőzös az utána ragasztott lusta hajókat, a szenvedő vagy vegyes constructio lomha terhét. De függőben hagyja, vajjon nincsenek-e esetek, s melyek azok, hol nyelvünk szelleme megtűri a passiv kifejezést. Hihetően szűkebbnek látta terét, hogysem itt belevágjon ama fontos kérdésbe, melyet stilunk érdekében valahára tisztába hozni annyira szükséges volna. Legtöbb író annyira *fordítja* saját gondolatait is, hogy jól sem esik neki, ha örökös *tatom tetem* éktelen czondrájába nem öltözteti. A költői nyelv, élénkebb, hatályosb, emphaticusabb természeténél fogva, még eddig mintegy ösztönszerűleg visszaborzadt a szenvedő constructiók keletlen téstájától: de már oda is kezd

beharapózni, s nagyban elő fogja segíteni ama „lágymosói“ ruganyosságot, melyről egy más alkalommal emlékeztem. Némely író ellenben tartózkodva él a szenvedővel, de nem lévén zsinórmértéke, inkább a véletlenre s pillanatnyi szorúltságra bizza, hol kerülje a passivát, hol ne. Mindennek a magyar syntaxis, a magyar stilistica művelése, még pedig főleg az élő, romlatlan nyelv-érzékre alapított művelése vetne véget. Hogy ily kérdés ezen mi töredékes jegyzeteinkben meg nem oldható, mindenki belátja: azonban felhasználom ez alkalmat, hogy a szenvedő formának nyelvünkben *létezéséről*, melyet némely purista kereken tagad, holmi észrevételt elmondjak.

Köztudomás szerint, a népnyelv kerüli az *at-et, tat-tet*, annál inkább a szörnyeteg *tattat-tettet* idomokat, mint szenvedőket. Ha egyiket vagy másikat elvértve hallanók is, inkább az irodalomból odaszivárgott, de soha vérré nem vált idegenszerű (heterogen) elemnek kellene tartanunk. Azt jelenti-e ez, hogy a magyarnak nincs, eredetileg sem volt szenvedője? — A régi Halottibeszédben van egy hely, melynek elfogadott szószerinti olvasása ez: „kinek *adott* hatalm oldania és kötnie,“ jelentése pedig az: „kinek *adatott* hatalm oldania és kötnie.“ E szerint már e legrégibb emlékből megvolna a passiv idom, *at-et*, mely csupán a leíró tollvétsége által maradt volna ki, mint Toldy habozás nélkül állítja. De az a körülmény, hogy e szenvedő idom csupán ez *egyszer* fordul elő az egész beszédben, óvatossá tesz, tollhiba bélyegét ütni rá, mert nincs *honnán* igazítani meg. Ha több *at-et* szenvedő is fordulna elő benne, habozás nélkül mondhatnók *lapsus calami*-nak; de így, kivált midőn az élő nyelv ma is tiltakozik a passivának ezen formája ellen: jó lesz meggondolnunk, vajjon a romlatlan ép nyelvhasználat nem adna-e kulcsot a szó megfejtésére.

Kétségtelen, hogy habár az *at-et*, *tat-tet* forma nem létezőnek mondható is a magyar népnél: a passiv kifejezés *lényege* nem hiányzik teljesen nála. Ez leginkább részesülő alakban tartotta fenn magát. Hiszen van „fogadott fiú“, mi épen annyi, mint „fogadtatott fiú“; van „ölő csirke“ a. m. „öleendő“ vagy „ölni való csirke“; van „lakóház“ a. m. lak-*at-ó*“ ház; már nem is „lakandó“, mert ez jövőt fejezne ki, nem is „lakni való“, mert ez csak annyit mondana, hogy „lakásra alkalmas“; míg a „lakóház“ épen olyat fejez ki, mely valósággal „lakatik“. E szerint a nép ily esetekben a szenvedő *lényegét* fejezi ki, de a szenvedő *formája* nélkül. Minden esetre annyit mutat ez, hogy a szenvedő lényege nem idegen a nyelvtől, legalább a szókötés némely formáiban; de az *activától külön* forma hiányzik rá; mert ha a *tat-tet* egyidejű alak volna a nyelv teremtődésével, a nép használná azt, midőn passiva kitételre szorúl. Menjünk tovább. — Van még ma is néhány igénk, mely a pusztá *ik* hozzátoldása által közép vagy szenvedő értelmet nyert. Tudnivaló, hogy az *ik*-es végzet csupán némely idők némely személyeihez járul: *a többi minden idő és személy az activa idomot használja közép (vagy talán szenvedő) értelemben.* „A cseléd eltört egy poharat; eltört a pohár,“ amaz cselekvő, ez közép, semmi különbség a formában. „Az ember nem *hallott* semmit; mert a zaj miatt nem *hallott* (hallszott, hallatszott is) a szó.“ Első esetben az igető *hall-tör*; másodikban *hallik-tör*ik; az iktelen végzetek merőben a cselekvő idomot tartják oly középidoi értelemmel, melyet keskeny árnyalat választ el a szenvedőtől. Ilyen még az *old-oldik*, *szeg-szegik* (szárnya szegik) s egy pár ezenkívül. Ily forma a *bír* is, melynek *ikes* alakját ugyan nem ösmeri a népnyelv; de igen középjelentését cselekvő formában. „Rossz kézre *birt* ez a jószág“ majdnem

annyi, mint: „jutott“. De *ikes* alakját is fölleljük a régibb nyelvhasználatban, például Kádár István históriájában, melynek népies eredete (katona irhatta) megerősíti bizalmunkat, hogy itt az élő népnnyelvvvel van dolgunk, nem irodalmi erőszakkal. Azt mondja t. i.: „Mindjárt a város is pogány kézre birék“; mi tisztán mutatja, hogy *bír* és *bírik* épen úgy áll egymáshoz, mint tör-török, hall-hallik, old-oldik.

Ha e néhány példa, ha a részesülőnek úgy cselekvő, mint szenvedő értelemben használása, ha az *at-et* formának e mai napig idegenszerűsége a népnnyelvben s mindamellett a passiva lényegének némely szólásokban ma is fönléte feljogosítna bennünket ily hypothesisre; tekintetbe vévén azt is, hogy minél feljebb megyünk a nyelvtörténetben, annál egyszerűbb eszközökhöz látjuk a nyelv alkotó szellemét folyamodni; azt kellene állítanunk, hogy *a magyar nyelv, arra nézve, hogy a cselekvő igetöt középpé, vagy szenvedővé változtassa, elégnek tartotta csupán ik végzetet toldani hozzá.* E szerint, a mely idők *ik* nélkül formálják személyeiket; ott a cselekvő és szenvedő, vagy közép szóidom közt semmi különbség nem volt. Így már nem volna szükség a halotti beszédbeli *adott*-ra nézve a tollhiba nagyon ruganyos mentségéhez folyamodni; hanem egyszerűen azt mondhatnók, hogy valamint (részesülőben) „adott szó“ ma is annyi, mint „adatott szó“: úgy régen a: „kinek adott hatalm“ (a jelentő múltban is) annyi volt, mint ma: „kinek adatott hatalom;“ a mint hogy „nem *hallott* a szó“ ma is közel ezt teszi: „nem *hallatott*.“ — Mind ebből nem azt akarom kihozni, hogy állítsuk vissza a szenvedőnek ily egyszerű módon képzését; mert ez, a felhozott példákon kívül most már még idegenebb volna a nyelvérzéktől, mint az *at-et* forma; hanem azt akarám világosítani, hogy a passiva lényege *at-et* nélkül is

megvan s megvolt a nyelvben, s hogy az utóbbi formát, legalább a részesülőkben ma is bizvást elkerülhetjük: az „adott szó szentsége“ helyett nem szükség „adatott szó szentségét“ mondanunk; sem az „írandó könyvet“ túlságos szenvedtetni akarással, „íratandóvá“ csavarunk. Használjuk-e, s hol és mennyi részben, az irodalmilag nagyon meghonosult *at-et* passivát: azt ezen futó jegyzések el nem dönthetik: csupán figyelmet akarrék gerjeszteni, hogy az állítás, mely szerint a magyarban *teljességgel* nincs szenvedő, nem látszik előttem alaposnak.

Tisztelt munkatársunk méltán kel ki néhány oldalvágásban a stilistikai *felkapások* ellen. Mellözve a *ez* és *e* meddő vitáját, teljes igazat adunk neki a *hogy* kerülgetés dolgában. Mire való ez? Hát baj az, ha a *hogy* kétszer is jó egymás után? Vagy szebb a *miképp, mikint, miszerint*, mely soha sem adja vissza a *hogy* értelmét? Van a *hogy* elhagyásának magyarban igazi népies módja, melylyel az irodalomban mai nap ritkán találkozunk. „Mondtam anyám, házasíts meg“ — íróink a világért sem eléglenék így, hanem szép laposra puhitanák: „mondtam anyám, *hogy* házasíts meg,“ vagy talán ettől sem borzadnának vissza: „mondtam anyám, *miszerint* házasíts meg!“ — Szintily laposság az ige után: „*hogy* mily“ — „*hogy* mennyi“ — „*hogy* mikor“ — „*hogy* meddig“ — „*hogy* ki“ — „*hogy* mi“ — „*hogy* merre“ s számtalan hasonló kifejezés, mely széltire pongyoláskodik, még kötött beszédben is. „Látom, *hogy* mily boldog vagy“ mivel több vagy szebb ennél: „Látom mily boldog vagy“? — „Nem tudom, *hogy* mennyiért adják.“ — „Nem tudom, mennyiért adják.“ — „Hallottad, *hogy* ki holt meg? *hogy* mi újság?“ épen oly érthető, de sokkal elevenebb így „hallottad, ki holt meg? mi újság?“ — Ezenkívül is van több módja kerülni

a hogy-ok összetorlását: de ha a szerkezet épen úgy kívánja, hogy e kötszó kétszer jöjjön egymás után, az bizony sohasem oly nagy stilisticai szerencsétlenség.*

A *meg, el, le, fel* stb. előragok el nem választása, midőn el kellene őket választani, annyira komoly veszélylyel fenyegeti szókötésünket, hogy keveslem a tréfás: „piha ördög!“-öt, melylyel Brassai e tárgy felett elsuhan. Nem kevesebbről van szó, uraim, mint egy syntactica formának *teljes kiküszöböléséről* az önök divatos: „eldönteni fogjuk, megvizsgálni lehet“ stb. szófűzése által. Hisz nem én figyelmeztetem először, hogy „elmondani fogjuk“ és „el fogjuk mondani“ határozottan különböző két szólam. Az első *mond*-ra helyzi a súlyt: „elmondani fogjuk“ nem például: „élelni.“ A második minden ilyes nyomaték nélkül fejezi ki legtermészetesebben, hogy „az elmondás meg fog történni“. — Hasonló rontás az is, midőn közvetlen a határozó (adverb) után, szükségtelenül, s a magyar nyelvérzék ellenére, magát az *igét*, nem annak előragját teszi valaki. „Mondtam, írja le, s *szépen* leírta,“ — ez a természetes szórend. E helyen divatba jött, vagy kell vagy sem, mindig az ígére sulyosítani a határozót; tehát a fönnebbi példában: „Mondtam, írja le, és *szépen* írta le.“ Pedig ez egészen más árnyalat. De úgy látszik, a *szócsíntan* már

* Köztudomás szerint íróink, a *hogy* pocsolyáját *kerülendők*, egyik mentő eszközül a latinus participium boeskorát kötötték fel. Jól van, az idegen boeskor elég kényelmesre tágult. De újabb időben — szintén átalom kiírni — oly író is akad, ki nem tud élni e részesülövel. Például a fönnebbi mondatot így szerkesztené: „*íróink* (többes szám), a *hogy* pocsolyáját *kerülendő*“ (egyes szám). Tehát magyar író nem tudja a magyar „syntaxis convenientiae“-t. Nem sokára oda jutunk, hogy jó lesz magyarul: „ezek a könyvek drága.“ Hanem úgy kell nekünk, miért veszünk be oly szólás-módot, melyre nincs született nyelvérzékünk!

nem elég rontani a nyelvet. „*mond-csin-tan*“ is kell, hogy syntaxisunk tönkre jusson. Egyes szavak csupán levelei, vékony ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható: de a szókötési formák azon nemesb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: düljük fel, — és a fa nem lesz többé!

III.

Van-e helye széptani folyóiratban e nemű fejtegetésnek? A kérdésre egy másik kérdésben adok feleletet. Szükséges-e, hogy a szép tudományokkal, kivált pedig a költészettel foglalkozó egyén a nyelv sajátágiba is minél avatottabb legyen? Látom a gúnymosolyt, mely felelő kérdésekre legott rám pirit, elfog, agyonsújt. „Igen! — replikáz a mosoly — ön azt mondja: a költőnek ismerni kell a nyelvet: így hát a nyelvtan aesthetikába való. A költőnek sok egyéb ismeret is kell, tehát ön szerint mind ez ismeretek a széptanba tartoznak. Dante, Milton jó theolog: a theologia önnek széptani tárgy lesz. Goethe korának tudományos színvonalán állott: ön szerint mind az, minek tudása Goethe műveiből kitetszik, az aesthesis körébe vonható lesz. Vagy (hogy a nevetség tetőfokát érje) a költőnek *olvasni* csak kell tudnia: nosza tegye lapját érdekessé abc gyakorlatokkal!“ Azonban kiállok a mosoly tüzét, s a gúnyos arcznak rendületlen komoly képet szögzök ellenébe. Úgy van — felelek — bizonyos szempont, ha nem épen az abc-t, de már például a *helyesírást* aesthetikai lapban is tárgyalhatóvá teszi, a szerint, a hogy különbözik a helyesírás prózai meg költői használatban. Minden nemzet költői nyelve azt mutatja, hogy rövidség, széphangzás a költői orthographiának oly szabadságokat enged, melyek prózaírónál hiba számba mennének. E szabadság azonban nincs

korlátok nélkül, és épen nem a versíró önkénye szerinti ferdtetésben áll, hanem az élő nyelv szokásain alapúl. Rövidit, összevon, olvaszt, de úgy, mint az élő nyelv. Mellőzöm a görög nyelvet, melynek ismerői tudják, hogyan bánik a görög költő a prózai helyesírással; az angol, a német is megengedi mindazon kurtitást, összevonást, lágyítást, mi a sebes közbeszédben előfordúl. Nekünk a nyelvtan vas törvényeket szab e részben. Ha úgy olvaszuk a verset, a hogy *le* kell *írnunk*, ez a mi zengő nyelvünk néhol bizony oly göröncössé válik, hogy majd kitörök benne a fog. Írjuk-e mi: *mégy-sz*, holott senki se mondja széles e hazában, csupán mert a rideg etymologia (kérdés, helyesen-e?) ily formára utal? Írjuk-e szüntelen: *miért*, *azért*; mikor az élőnyelv a *t* kilökése által oly szépen elkerüli a hangtorlatot az ilyesekben. Írjuk-e (rideg nyelvtani paradigmáink szerint): *olvas-sz*, *néz-sz*, *keres-sz*, meg a mit összekeresni ezúttal se időm, se célom? Az ily szabadság szüksége meg van költőinknél: csak *constituálnunk* kellene, hogy ne legyen se szolgálai hunyászkodás, se féktelen szabadság. Jegyezzük meg, hogy e szabadság célja nem a vers *kisütése*, hanem a költői nyelv könnyebb, szabadabb, fesztelenebb mozgása; a rövidség, szebb hangzat, jellemzetesség, és így jóformán széptani oldalak. *Föltétele* pedig az, hogy mindig az élő kiejtésen alapúljon: legalább én tagadom a költő azon szabadságát, hogy a szókat — élő nyelvbeli használat ellenére — tetszése szerint nyirbálhassa, ferdtíthesse, csürje-csavarja. *Mely't*, *ser'g*, *levél't*, *ér't* (venam) stb. sohasem nyer kegyelmet nálam, mert egy lélek se mondja; mig nem bánom, ha (a maga helyén) *asz'ondját* ír is, mivel megvan az (alsóbb) néphasználatban. S íme korántsem chimaera, hanem valódi szükség, tisztába hozni a *költői helyesírás* szabályait, meddig követheti az, euphonia fejébe az élő nyelvet, s hol kezdődik a határ,

melyen túl a paraszt ajak vagy tájkiejtés pongyolasága nem irodalomba való.

Még szorosabban érdekli a költői nyelvet a szók igaz jelentése, az összetétel (vagy *szerkesztés*, nem bánom) legkivált pedig a syntaxis, melyben leginkább kitűnik ereje. Soha nagy stilista, remekíró nem volt — prózai sem, annál kevésbé költő — ki illető nyelve szókötésének minél teljesebb birtokában ne lett volna. Ha valahol, itt áll bosszút magáért az idegen formákba lapulás, sőt olykor az élő nyelv hétköznapi gondatlansága is, épen úgy, mint a tudós vagy pedant fész. Kilesni, hiven följegyezni s megörzeni az élő nyelv azon ritkább, nyomatékosb szókötési fordulatait, melyek úgyszólva csak ünnepnapon, azaz a lélek magasztosabb perczeiben hallhatók: ily úton óhajtom én a magyar „ornata syntaxis“ létrejöttét; nem pedig íróinkból latinos, németes stb. kitételeket szedjünk össze, vagy épen a latin „ékes szókötés“ szabályaira erőltessünk magyar példákat. Ha általában ideje, nagyon ideje, hogy syntacticalai tanulmányaink a szófejtegető nyelvésznek utána iramodjanak: az szintén kívánatos, hogy a nyelv széptani oldala körül is minél többet s többen forgolódjunk; mivel a tapasztalás mutatja, hogy ebbeli hanyagságunk máris termi gyümölcsét, a hathatós kifejezések iránti érzék tompulásában, a költői szólam enervatiójában, a széles-lapos tertyedésben, a prózai tunyaság, magyartalanság elharapódzásában oda is; egy szóval mind abban, mit ily röviden kimagyarázni nem lehet, de érzünk, valahányszor a mai költői *nyelvet* éldelni óhajtanók. Az a nemconcentrált zilaság, az a természetesnek örve alá bújt hétköznapi pongyola kötés, a tulajdonképi szó helyén gyakorta másik, mely szomszédja ugyan, de mégsem a kellő, a nem (Berzsenyiként) trombitába szorított hang, hanem likas duda oldalán — ott is hol nem kell — szétillanó szusz, . . . de minek

folytatom: a ki érzi a nyelv *energiáját*, az már ért eddig is, kinek nincs hozzá érzéke, annak hiába minden beszéd.

Hogy mennyire szükséges, midőn „grammatici certant“, mielőtt valamit eldöntenének, állandó és szigorú törvénynyé szentesítenének, aestheticai, költői szempontból is hozzászólni: példát hozok fel rá. Alább lesz egy-két szó a magyar igeidőkről. Tudjuk, hogy némelyek, régiebb összes irodalmunkra hivatkozva, azon véleményt akarják szabálylyá emelni, hogy a latin *imperfectumot* csupán az az időforma fejezi ki nálunk, mely a *praesens* meg a *vala* összetételéből ered: „látok *vala*, irok *vala*“. Lehet, igazok van. De a költői nyelv, csak kissé hosszabb elbeszélésben is, visszaborzad ez örökös *vala, vala* szerkezettől, oly valami esetlen laposság, egyhangúság állna be ezáltal a kötött beszédben, a mi dictionk mostani fejlettsége után már nem is képzelhető; Tinódi nyelvét, rimeit volnánk kénytelen divatba hozni megint. Kazinczy — Petőfi, egész irodalmunk rossz nyelven írott avas régiséggé válna, — a görög hatos, valamint több lyrai mért és nem mért forma lehetetlenné; csupán döcögő alexandrin, meg egy-két hosszabb sorú alak maradna lehetséges. Ám fordítsa valaki, például Ovid (Metam.) II-ik könyve kezdő sorait versben, hexameterben úgy, hogy mindig *valával* tegye ki a latin *imperfectumot*, s a régmúlta is hasonlóképp ügyeljen:

Regia solis erat sublimibus alta columnis,
 Clara micante auro, flammasque imitante pyropo,
 Cujus ebur nitidum fastigia summa *tegebat*,
 Argenti bifores *radiabant* lumine valvae.
 Materiam *superabat* opus. Nam Mulciber illic
 Aequeora *caelarat* etc. . . .

„A nap királyi palotája magas *vala* . . . melynek leg-tetejét ragyogó ivor fedi *vala*, kétszárnyú kapui ezüst-

fénnyel ragyognak *vala*. Az anyagot a mű felülmúlja *vala*. Mert Vulkán oda kivéste *vala* a tengereket. . . .“ Tessék ebből nem hexametert, de általában csinos verset szerkeszteni, avagy csak némileg tűrhető változatosságot hozni az ily költői nyelvbe! Hanem erről a maga helyén.

„Visszatekintésem“ ezúttal a szó-összetétel, vagy, mint Brassai akarja *szerkesztés* (compositio) felől tisztelt munkatársunk által elmondott nézeteken akad meg. Hogy miért bocsátám előre az aesthesis jogát vagy kötelességét, mely szerint nyelvtani kérdésekbe beleszólhat, bele is kell szólani, nehogy a „de me sine me“ hozott végzése kárát vallja utóbb: épen e compositio kérdése alkalmával ki fog derülni. Brassai, elébb a *távír*, azután *képvisel*, *árverez* stb. igéket ültetve szégyenpadra, két szabályt állapít meg: 1. Hogy a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni. 2. Hogy a magyarban *szerkesztett* (componált) igeörzsök egyáltalában és teljességgel nem léteznek. — Nehogy itt vagy ott ismételnünk kelljen, összefoglalom e kettővel még azon másik kettőt, mely szintén a compositióra vonatkozik; azt, a mi a „*tisztelt hazámfia*“ és „*birka gyapjú nyíró olló*“ példák segélyével van felállítva, 1. hogy az ily szerkezetben (tehát a compositumban is, mert „*birkagyapjúnyíró*“ összetétel is lehet) minden szó a nyomon utána következőt határozza; továbbá, miután az előbbi szabály alkalmazásának *négy* lehetséges esetét kimutatta, 2. hogy csak oly viszonyban ragaszszunk össze két *nevet*, a milyenben mint külön álló két név is értelmes (azaz ugyanazon értelmet adja, mint összetéve). Vizsgáljuk sorra.

„A magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni.“ Határozatlan, értetlen gyök pedig mindaz, mely nem létezik, nem él mint

önálló, értelmes szó. Nincs *táv*, nem lehet *távír*. Nincs *visz*, nem lehet *viszhang*. Nincs *ösz*, nem lehet *öszhang*. És így tovább. Elismerem, hogy nehéz volna értekezőt elegendő számú ellenpélda felhordásával megczáfolni. Igaza van, a magyar nyelv nem szereti, in regula, az ily összerakást. De egy-kettő akad mégis, mely nagyon húz a fönnbbiekhez. A *té* gyök értelme is oly határozatlan, értetlen, mint a *táv*-é. Magában nem létezik, a *tébolyog*, *tévelyeg*-féle szókból sejtjük csupán jelentését. S ime, mégis szerkeszte belőle a nyelv maga: *té-tova*, *té-továz* compositumot, szerkeszté magát a *tébolyog* igét („*Bolyog* és bújdosik Pestnek városában.“ Ilosvai); ismét a *téb-láb* páros igealakot, hol a *téb* értelme nem tisztább, mint maga a *té* gyök jelentése. „Vaj igen!“ pattan fel tisztelt munkatársunk, „már hogy ne volna, hogy ne létezne a *té*, hisz mondjuk elégszer: „se *té* se tova“. De megenged, ha én így külön szóul sem sejttem világosabban a *té* értelmét, mint midőn igeigyök, nem tisztábban, mint a *táv*-ét, a *visz*-ét, az *ösz*-ét. Egy húron pendülnek. Gyanítani ezeket is gyanítom meglehetősen. Az utóbbival maga a nyelv componálta az *ösz*-vért, noha külön nem létezik az *ösz*. Ha keresném, akadnék talán még több példára is. Nem vitatom, hogy ez egy pár kivételt jogosan emelték szabálylyá nyelvújítóink, de mint tényt jegyzem meg, hogy nyelvünk eláradt ilyenmü összetételekkel, melyek egy része nélkül alig tudna már ellenni kivált a *költői* nyelv. Szegény poéták, hova lennétek ti, például csak a *viszhang* nélkül is? ! . . .

„A magyarban *szerkesztett* (componált) *igetörzsök* egyáltalában és teljességgel nem léteznek“, így szól a második szabály. Nem tudom elég határozottan van-e e szabály alkotva. A felhozott példákból azt látom, hogy oly componált igetörzsök létezését tagadja, melyben legalább egyik (rendszerint az utolsó) elem erede-

tileg is igető, mint: *táv-ír*, *kár-pótol*, *gond-visel*, *kép-visel*, *ár-verez*, *párt-fogol* stb. Mert, ha oly összetett igetörzsök lételét is tagadná, mikor például két főnév composituma *képző* által igévé lesz: tagadnám tagadása helyes voltát. Azt mondanám: úgy-e kérem: *oldal* önálló főnév? „Az.“ Nemde *fél* is az? „Világos.“ Pedig lesz belőle igetörzsök, nem szaloni ugyan, de annál népiesebb, (s itt ez dönt): *oldalfelez*. Nem különben a *küllőfelez*, vagy önök szerint erdélyiesen, *köntőrfarol*, mely utóbbi még annyiban is vét az ön első szabálya ellen, hogy előrésze a compositiónak „határozatlan, értetlen gyök“, vagy mi, hiszen mi a manót tesz az a *köntör*? Benne van ebben talán két homályos gyök is: a *ken* vagy a *kör*. meg a *törl* (törleszkedik). Még egy e fajta példát hozok fel. *Eb láb* = *ebláb*, innen ige *eblábol*, *eleblábol*. Annyit megengedne tisztelt munkatársunk ezek után, hogy van szerkesztett igetörzsök, midőn két főnév composituma válik azzá, s legalább ily tréfás árnyalat kifejezésére használtatik is. Vajjon az ő példái közül a komoly *jelképez*, melynek szerkezete a *jel* és *kép* főnevek összetételén alapul, és csak azután vesz fel ige-képzőt, elmehet-e olvasva a fönnebbi tréfások közt? nem vitatom; csak szabálya nem eléggé szabatos voltát akarám felmutatni, melyért, legalább egy Diogenes, megbosszanthatja a „Plátó emberével“.

De *van* szerkesztett igetörzsök, ha már benne vagyunk a kicsinykedésben, olyan is, hol két igető összetéve alkot egy harmadikat. Nem azon páros igéket értem, hol két gyök szalad egy kopólánczon, mert ez mindenik a maga útját futja, saját hajlítását követi. *Fúr-farag*, nem összetett ige, mert mind a kettő külön hajlittatik: *fürtam-faragtam*, *fürni-faragni*. Jut azonban egy eszembe, mely valóságos compositum: *rugkapál*. Ennek hajlítása (vidékemen legalább) teljesen összetett idomra utal:

mert lesz: rugkapált, rugkapálni, sőt kiejtésben már egészen összesimulva: rukkapálni; nem pedig külön: rugni-kapálni. Hogy a: bukfenczez, agyabugyál stb. ide tartozik-e, nem merném eldönteni, mert összetételök elemeivel nem vagyok tisztában.

Azonban elismerem, hogy eddig felhozott ellenpéldáim jóformán a tisztelt munkatársunk által megállapított szabályok erejét bizonyítják. Régi maxima a nyelv-tanban: nincs szabály kivétel nélkül. S a felhordott kivételek se nem oly számosak, se nem oly fontosak, hogy általában ki ne lehetne mondani szabályúl a magyar nyelvnek irtózását az ily összetételektől. Kevésbé állja ki a bírálatot a harmadik szabály, mely a „tisztelt hazámfia“ példa rosszalásából indul ki. Azt mondja, ez nem jó, mert a „tisztelt“ a „hazára“ nem a „fiára“ vonatkozik, a magyar szórend s összetétel azon sarkalatos törvényénél fogva, hogy minden határozó szó a nyomon utána következőt határozza. De, ha a „tisztelt hazámfia“ hibás: akkor hibás lesz a „*réz gyertyatartó*“ is, mert nem a gyertya *réz*, hanem a tartó; akkor igazán nem lesz többé *fájós tyúkszem*, az apa nem hoz gyermekének *szép vásárfiát*, tisztelt barátunk Gyulai tanár nem fogja letörölni a táblát *kopott nyúllábbal*; hanem így fogunk beszélni: a gyertyának *réz* tartója, a tyúk *fájós* szeme, vásár *szép* fia; nyúl *kopott* lába. Ennyi példa — s az élő nyelvből hordhatunk fel akárhányat — elégséges bebizonyítására, hogy csakugyan nem ritka eset, hogy a jelző (epitheton), legyen az melléknév vagy részesülő, magyarban is átugorja az összetett szók elsejét, s az utóllevőt határozza meg. Nem állítom ezzel, hogy a tisztelt értekező felhozta képtelen példák helyesek: „a tolvaj gyilkos pap szentjét káromló község tagja“ azért absurdum marad; de csürcsavaros szerkezettel a legjobb szabályt is eltorzíthatni. Például: egy-két epitheton, incisa

(körmondatban) szép lehet, de halmozzunk tízet-huszat, össze-vissza: legott kész a galimathiás. A szabály lesz az oka? nem, az író.

E harmadik szabályból következteti tisztelt munkatársunk a negyediket. „Hogy szerkesztett névben az első szó meghatározhassa az utána következőt, nyelvünk geniusza azt kívánja, hogy csak oly viszonyban ragasszuk össze a két nevet, a milyenben (mint) különálló két név is értelmes.“ E szabály vége, úgy látszik, nincs elég határozottan fejezve ki, mert hisz a „különálló két név“ mindig értelmes, mindeniknek lévén saját értelme. Azt akarja mondani: hogy úgy jó az összetétel, ha a két név külön állva is azt az értelmet adja, mint össze-téve. Példái is e magyarázatra utalnak. *Házfedél* jó, — úgymond — mivel ez is jó: a *ház fedele*. De *zsebóra* kivetni való, mert értjük ugyan külön, mi a *zseb*, mi az *óra*, de összetéve nem teszi azt *zsebbeli óra*. *Hattyúnyak* jó, ha alatta a hattyú nyakát értjük, tollastúl-bőröstül, mert szétválasztva is megáll: a hattyú nyaka; de nem teheti Irma nagysám „hattyúhoz hasonló fehérségű nyakát“. — Én e szabályt az összetételre nyelvtanilag sem tartom kielégítőnek. Ott van fönnebb a *tyúkszeme* népies compositum. Igaz, külön válva teheti ezt: a tyúk szeme; de közönségesen nem ezt értjük alatta, hanem a tyúk szeméhez *hasonló alakú törést a lábon*, vagy (a mezit-lábas nép használata szerint) szintén a tyúk szeméhez nagyságra hasonlító igen mérges kelevényt a kézujjak izhajlásában, tehát jóval egyebet, mint a két szó el-választva jelentene.

De nem annyira a nyelvtani, mint aesthetikai szempontból tartom a tisztelt munkatárs Brassai által a szó-összetételre adott törvényeket igen megszorítónak; miről legközelebb.

IV.

Ezeréves ittléte alatt Árpád nemzete sokat veszített eredeti sajátágaiból, a nélkül, hogy jelleme alapvonásait levetkezze volna. Bizonyynyal a puszták barangoló fia s a mai angol-magyar sportsman közt nagy a különbség. A magyar országgyűlés szónoka talán ép oly heves védelmezője a szabadságnak, mint hajdan a rákosi kardvillogtató; de megváltozott nemcsak a hatás eszköze, hanem maga a szabadság fogalma is. Az a nemzeti köntös, mely pár év óta törekszik visszaállítani az ősidőket, maga e köntös sem teljesen a régi már; nem feledheti a nyugati kéjelmet, s épen nincs hajlama farkas- vagy párducz-kaczagánynya alakulni vissza. *Tempora mutantur et nos mutamur . . .* igaz, mint egyénekre, úgy nemzetekre is. A nyugati polgárosodás, cserébe jóléteért, akármit beszéljünk, sokat letörölt már, vagy módosított őseredeti sajátóságainkból, s ezen, míg jellemünk erkölcsi magva ép marad, nincs mit oly igen sopánkodnunk — legfőlebb versben. Semmi baj, míg az átalakulás természetes úton, idő és körülmény lassan fejlesztő, módosító befolyása alatt történik; az volna baj, ha a nemzet tompa ájulásban hagyná el magát, vagy örült, erőszakos kézzel szagatná ki jelleméből multja hagyományait.

Nyelvünk, irodalmunk is századok óta ki van téve a nyugati keresztyénség s művelődés hódító befolyásának. Ki tudná megmondani, mennyi akadályra találtak az első térítő, az első három század hitszónokai, magában a nyelvben, s mennyi idegen elemet valának kénytelen terjeszteni, nemcsak irodalmilag, hanem azon nép között is, mely hallgatta őket. Tudjuk, a biblia némely szólamai, közmondásai, csak az utóbbi három száz év alatt is, annyira meghonosultak a népi ajkon, hogy eredeti zamatra egyenlőnek vehetjük a többi legmagyarabb

kifejezéssel. A művelődés szomja pedig, föld és néprati helyzetünknel fogva, szintén ama forrásokhoz kelle hogy vezessen, melyekből a nyugati összes civilisatio meritett: a hajdankor classicai irodalmához ; vagy pedig, hogy a korábban érkezettekől kérjen egy-egy italt enyhületül. Mily hatással volt e helyzetünk a gondolatnak nem csupán nyelvbeli kifejezésére, hanem irányára, sőt szülemlésére is, nem szükséges mutogatnom.

De megint vezérczikk tónusába estem, holott csak azt akarom világosítani, hogy Brassai úrnak a szó-összetételről, vagy mint ő mondja *szerkesztésről* adott szabályai nagyon is megszorítóak. Elismerem, hogy ha csupán a nyelvtani szempontot vesszük, noha így is fér szó a mondott szabályokhoz, körülbelül igaza van ; hanem érinték egy más szempontot is, melynek tekintetbevétele nyelvtani kérdések körül sem mellőzhető : az aesthetikait. Már ama fönnebb jelöltem helyzet, hogy irodalmunk leginkább oly irodalmak tején nőtt ennyire, melyek a szó-összetételt nálunk sokkal szabadabban gyakorolják, kényszerit mintegy, ebbeli kevés szabadságunkat nem megszorítanunk, hanem a józan lehetőség határáig terjesztenünk. És itt, jegyezzük meg, különbség van a nyelvtani alakok, például az idők használata, meg a szókötési idomok közt egy részről, és a szavak összetétele között, más részről. Az igeidők bármily tarka vegyülete árthat ugyan a nyelvnek, de nem gátolja az írot a gondolatnak ép oly tömör kifejezésében, minőt amaz idegen klasszikusoknál tapasztal, kiknek munkáját fordítani vagy követni akarja. Syntacticaí veleje pedig a magyar nyelvnek van annyi, hogy e részben megközeleíti az ó, s meghaladja az új kor irányadó literaturáit, s ha szigorúan sajátjára szoritkozik is, azáltal mégsem lesz petyhüdtebb, lazább, disztelenebb, sőt ellenben erélyesebb, kapcsoltabb, ékesebb. De a szóössze-

tétel, melyben magára hagyva oly szegény, épen a gondolat és kifejezés *tömörségét* adja meg, s ha nyelvünk nagyon lelkiösmeretes purismusból lemondana e részben már is szerzett előnyeiről: valóban sokról mondana le. Isten látja lelkemet (és munkáimat), nem vagyok barátja a compositio-beli túlzásnak. Eredetiben (vers) ritkán használok összetételt, ha elvéve tollam alá kerül, kirívó foltnak tetszik és méltán róják meg, mint például Erdélyi János a *létreményt*. De meg vagyok győződve, hogy a magyar összetétel határának kiebb terjesztése oly térfoglalás, melyet aesthetikai szempontból már fel nem adhatunk. Tisztelt munkatársunk a *fordításról* cikkez, ennek számára követeli az ép magyar nyelv visszaállítását, de gondolt-e vajjon a költői nyelvű, kötött alakú fordításokra? Prózában csak megyen az; ha egy összetett szó nem fejezheti ki az eredeti gondolatját, kifejezi kettő, három, egész mondat; az igaz, hogy a nyelv kissé magyarozatosabb, fenékkeritőbb, laposabb lesz, no de jó magyar. Hanem ott a költői irodalom: Homér vagy a tragicusok összetett jelzői, Shakespeare praegnans compositiói, a keleti és nyugoti árják tömött egyberakása: mit tegyen velök a fordító? Minden szót egész mondattá oldjon fel? Hova lesz aztán az erély, a rövidség, a metrum stb.?!. . . Vagy az utóbbira nézve azt kívánja tisztelt munkatársunk, hogy fordítsunk prózában, ha más-kép nem bírjuk, mint a francziák? A próza csak próza, s a francia nyelvnek sohasem előnye az, hogy nem bírja meg az alak- és tartalomhű fordítást.

A képzelem és felindulás nyelvének megvan azon szabadalma, hogy oly viszonyba helyezi a szavakat egymással, mely a nyelvtan szoros és száraz logicája szerint talán gáncsolandónak tetszik. Hisz maga a logica, a gondolat kapcsolatos, értelmes kifejezésének törvénye, még erősebb mint a nyelvtan: mindazáltal nem zavarja-e

meg (legalább látszólag) a gondolatok rendes, észszerű, következetes folyamát a képzelem s felindulás, például a magas pathoszban, vagy abban, a mit lyrai confusiónak neveznek? Így van ez a nyelv alaki használatában is. A hevült képzelem villámsebességgel keresi föl a tárgyat, melyhez valamit például *hasonlónak* talál, egymás mellé helyezi a két nevet, a nélkül, hogy ráérne a köztök lévő viszonyt egész pontossággal kijelölni. Így származik a képes kifejezés, több fajta tropus, mi, ha rövidebb, össze is írható, s mindjárt compositum számba megy. „Ejnye, beh nagy Mahomet ember!“ kiált a magyar nép is akárhányszor, azt akarván kifejezni, hogy az az ember *nagyságra hasonlít Mahomethoz*, kit nem tudom miért, valami óriásnak képzel. De épen úgy nem bajlódik vele, hogy a *Mahomet* és *ember* közti viszonyt, kapcsoló szavak által kifejezze, mint nem a *hattyúnyak* költője annak kijelentésével, hogy ő a *hattyútoll fehér színét*, vagy a *hattyúi nyak büszke magasságát* vagy mindkettőt egyesülve képzeleli imádottja nyakán. „Jaj beh *tenger gyümölcs!* . . .“ itt is egyszerűen odatételek a hasonlat, a hallgatóra bizván, hogy találja ki a *tenger és gyümölcs* viszonyát egymással. Nő de ezek különálló szók, össze nem irt tropus, mondhatja értekezőnk, a hattyúnyak pedig compositum. Igaz. De én meg azt mondom, hogy a magyar nép összetettekben is hasonlóan jár el. Avagy nincs akárhány magyar leány vagy menyecske, kinek *kökényszeme, bogárszeme, darázsdereka* van? És itt vajjon azt teszi-e a kökényszem stb., hogy kökénynek szeme, darázsnak dereka, nem pedig azt, hogy kökényhez *hasonló fekete fényű szem, darázséhoz hasonló karcsúságú derék*? Hogy mi különbség e tisztán népies szólamok s a *hattyúnyak, hollóhaj* stb.-féle összetételek közt, én nem bírom belátni. Hattyúéhoz hasonló fehérségű nyak; hollóéhoz hasonló feketeségű haj: ez

volna a teljes magyarázat, de azt a sebes képzelem épen úgy átszöki, mint a kökényszem, darázsderék-féle igazi népies összetételben.

Még egy árnyalatban világosítom, hogy a képzelet sebes hasonlítás közben, nem bajlódik a viszony pontos meghatározásával, hanem csupán összeteszi a szót, mégis egészen mást jelöl vele, mint a szók külön s eredetileg tennének. Hisz a magyar nép *bogárhátú* viskóban lakik, *kecskecsecsü* szőlőt eszik, a *juh farkat* sem veti meg, aztán mesél *borsszem* vagy *borsszemü* Jankóról stb. Vajjon szükséges-e magyarázni, hogy a kunyhó nem valóságos bogár hátával van fedve, hogy nem a szőlőnek van *kecskecsöese*, hanem a szőlőszemek alakja hasonlít a kecskecsecshez, a szőlőfürt alakja hasonlít a juh farkához, és hogy a mese picziny hősének nem a *szeme* bors, hanem ő maga oly apró, mint egy borsszem? Mit mondana tisztelt munkatársunk, ha egyszer csak *rózsaszirmu* arcot, *tejhabú* keblet, *pávátollú* köntöst stb. írna költői nyelvünk? Pedig, lám, a fentebbi példákából ily analogia következnek.

A francia nyelvre hivatkozást sem tartom egészen eldöntőnek a compositio kérdésében. Igaz, hogy e nyelv nem alkalmas az összetételre, de az is igaz, hogy képes kifejezéseiben *lehető* szorosan köti egymáshoz a hasonlító s hasonlított szavakat, s mellőzi a viszony bővebb megjelölését. Hogy a *hattyúnyaknál* maradjunk, én bizony hamarjában nem tudom, él-e a francia költői nyelv a *col* vagy *cou de cygne* kifejezéssel, de tudom, hogy van elég ilyforma kitétele: pl.: *épis d'or*, *yeux d'azur* stb. Föltéve, hogy a *col de cygne* is megjárja, az, első szoros értelemben ép úgy a „hattyú nyakát“ fogja tenni, mint a mi összetételünk, a *de* birtokviszonyt jelölvén; csak átvitel (tropus) útján teszi ezt: *semblable à la couleur de cygne*, hattyúhoz hasonló nyak. Hogy a nyelv összeírni

nem engedi, s kénytelen egyszerű birtokviszonynál állapodni meg, az a dolgon mit sem változtat. Mi is irhatnók külön „hattyú nyak,“ „holló haj,“ csak a metaphora megmaradjon, hanem ez aztán mindegy.

De midőn így, azt hiszem, sikerült gyaníttatnom az olvasóval, hogy a magyar compositió kérdése még nincs eldöntve Brassai szabályai által: nem lehet czélja töredékes észrevételimnek, hogy kijelöljék a *szószerkesztés* határait, módját, lehetőségét nyelvünkben; hogy pedig kidolgozott munkával álljak elé, abban egy más fajta szerkesztés gátol. Azért jerünk tovább a böngészetben.

Következik a magyar stilnak egy nem annyira vitás, mert bizony keveset vitáztunk rajta — mint inkább tisztázatlan kérdése: az ő és *az* mikénti használata. Mielőtt azonban erre nézve elmondanám észrevételeimet, Brassai úr cikkének kezdő soraira esik pillanatom, hol ezt olvasni (32. sz.): „Nemcsak hosszan, de az egész tükrön végig nyúlik az a csúf ráncz“ stb. Tisztelt értekezők feljebb (28. sz.) a rossz-magyar *Ő*-vel folytatott párbeszédében ennek szájába adja e hibás szófűzést: „*nemcsak* őt fosztja meg egyénisége egyik érdekes vonásától, *de* nemzete olvasóját is attól a jogától. . .“ stb. Azután a *de* szócskához csillag alatt megjegyzi: „Azaz: *hanem*. Ez a szó a mai irodalmi stilusból, úgy látszik, ki van küszöbölve. Természetesen és nemzetiesen beszélő magyar a *de* és *hanem* használatában soha sem vét.“ No már én azt hiszem, hogy a: „*nemcsak* hosszan, *de* az egész tükrön“ szakasztott mása az itt megrovottnak. Mindazáltal nem a „turpe est doctori“-féle rajtakapás örömét akarom élvezni. Kétségtelen, hogy a magyar szókötés az e nemü ellentétekben a *hanem* felé hajlik erősen; úgyhogy az ép szerkezet legtöbb esetben így áll: nem — hanem; nemcsak — hanem (is). „*Nem* Péter halt meg, *hanem* Pál“, — sohasem halljuk a néptől:

„*de* Pál“. *Nemcsak* Péter halt meg, *hanem* Pál is.“ — Azonban úgy tetszik nekem, van eset, midőn a *nemcsak* után a nép szintén *de-is* köteléket használ. Ez eset akkor áll be, midőn a *de* után következő mondatot *nagyobb nyomatékkal* ejti, mint a minőt *hanem* után szokott tenni. „Láttál-e már dinnyét? *Nemcsak* láttam, *de ettem is*“. Azt hiszem, ez nincs rosszul mondva népileg. Amott a Péter és Pál halála közt nincs azon erős ellentét, mint itten a *láttam* és *ettem* között; amaz csak azt fejezi ki, hogy mindkettő meghalt; de itt már éreztetni akarja a mondat, hogy a dinnyeevés sokkal több a látásnál. Az utóbbi eset is megtűri ugyan a *hanem*-et, de erősebb a *de*-vel kötve. Úgy hogy talán szabályúl lehetne megállítani, hogy míg a *hanem* egyszerű nyugodtsággal választja külön a mondat részeit: a *de* már inkább fölemeli az utórészt, s az ellentétet élesebben jelöli meg. A *hanem* gyöngébb, nyugalmasb fokozat, ezért alig tudnék esetet, hol a *de* kötszót ne helyettesíthetné, mert a szólótól függ, kiemelje-e a mondatot, vagy se; innen van, hogy a *hanem* pótolhatja a *de*-t, a nélkül, hogy sértene, valamint a folytonos halk beszéd nem sértő, az ellenben a helyen kívüli kiáltás; melyhez hasonló eset fordul elő akkor, midőn a nyugodt *hanem* helyébe az erősebben jelző *de* kötszót teszszük ott is, hol csendes haragra volna szükség. — Azonban az irodalmi nyelv túltette magát ily distinctiókon: kerüli a *hanem*-et, s helyébe csaknem mindenütt az erősebb színezetű *de*-t teszi, s ezáltal, kétségtelen a magyar nyelv-érzékre oly kellemetlen hatást tesz, mint idegen hanghordozás a magyar fülre. A cél, mi végett a *de* így bekapott, aesthetikai. Egy az, hogy rövidebb a *de* szócska, mint ellenese, más pedig az, hogy a *nemcsak*-ban előjövő *nem* a rákövetkező *hanem*-ben ismétlődvén, rossz hangzást szül. Például majd szenvedhetlenné válik

az ily tagadó kitételekben: „nemcsak hogy *nem* hallottam, hanem még *nem* is láttam“. Versben pedig sokszor laposnak tetszik. Érdemli-e e nyeresmény amaz árnyalat feláldozását? Nem hiszem, bár magam sem vagyok talán tiszta e büntől. De mindig érzettem, hol nincs helye a *de* kötszónak, s pár esetben inkább a *hanem* rövidített, népies alakját (*ha'*) irtam helyette, például: „Lelsz te rózsát nem egyet, *ha'* százat“ — noha úgy sejtem, hogy itt a *de* is megjárna, mert nagy nyomaték áll az utóbbi tagon. Nyílt kérdés marad.

A mi már az *ő* és *az* névmások használatát illeti: erre nézve az akadémiai „Nyelvrendszer“ alig nyújt valami tájékozást. Csupán a „szóegyeztetésben“ (synt. conv.) említi őket, s a fenforgó kérdés tárgyára tartozólag nem ad egyéb világosítást, csak azt, „hogy ha nagyobb érthetőség vagy nyomatoság nem kívánja: az alanynévmás (és így az *ő* is) rendszeresen kihagyatik . . . p. o. (*ő*) azt izeni, hogy (*én*) látogassam meg“. Célunkra ez annyit lendít, hogy a német örökös *er, sie, es* szolgálai utánzásából felkapott: „*ő* egy öregasszonynál él“ — „*ő* benmarad“ — stb. ferde szólásokat megbélyegzi; midőn t. i. az *ő* ott is ki van téve, hol azt „nagyobb érthetőség és nyomatoság nem kívánja“. De ez még, úgy szólva, elemi szabály, s a vétség ellene szarvas hiba, azon finom különböztetéshez mérve, melyet a nyelv szelleme először magának az *ő*-nek ki- vagy nem tételében, másodszor az *ő* és *az* distinctiójában követ, s ama bizonytalansághoz, melyben e részt jobb stilstáink is élnek. Általában szabályul vehetni, hogy míg ugyanazon személyről, vagy dologról szakadatlan sorban beszélünk, minden oly nyomatékos fordulat nélkül, mely a személy vagy dolog újabb kiemelését kívánja, addig nincs helye az *ő* vagy *az* kivetésének, terjedjen bár több körmondatra beszédünk. „Cyrus csecsemő

korában kitétetvén, egy pásztor gondviselése alatt nevedett, majd véletlen eset által nagyatyja Astyages udvarához került, s miután a perzsákat maga részére hódítja, Harpagus segélyével megbuktatta nagyapját, elfoglalta a trónt és a méd uralom helyett a perzsát tevő hatalmassá. (Ő nem kell.) Meghódította majdnem egész Ázsiát. Megöletett (ő nem kell) a massageták elleni háború alkalmával“ stb. Ha pedig több mondat során a beszéd tárgyára (alanyra nem nevezem, mert nem mindig áll *alanyesetben*) oly fordulat áll be, mely a személy vagy tárgy ismétlését teszi szükségessé, akkor inkább maga a személy vagy dolog neve tétetik újra mint az *ő* vagy *az*. „Cyrus kitétetvén, egy pásztor nevelte föl (őt még nem kell), majd nagyapja udvarához került, ki megismervén (őt fölösleges), elfogadta unokájának s visszaküldé szüleihez, a perzsák közé. (Ő? — nem, mert ez itt inkább Astyagesre vonatkozik.) Cyrus felhasználván ez alkalmat, a perzsák szívét magához hódítja“ stb. — Ellenben kiteszszük az *őt*, nemcsak, mikor a hangsúly ráesik, hanem súly nélkül is, ha oly fordulat történik a mondaton, mely szerint a mondomány *különösebben* rámutat az alanyra, mint a megelőző mondatban. Íme egy példa. „Péter hegedülne, de nem tud hozzá.“ Ebben a második tétel csak oly mértékben mutat az alanyra, mint az első. Ellenben: „P. hegedülne, de nem tud *ő* ahhoz“: itt az *ő* erősebben szinezi az alanyt (Péter), mint az első példában. A kicsinylés sokkal szembetűnőbb P. zenészi képessége iránt. Amott elég volt egyszer kitenni az alanyt, az utóbbi árnyalatban újabb rámutatás lőn szükséges. Nem mondhatnám pedig, hogy a hangsúly az *ő*-re esett, mert itt is, mint az első példában, a *nem* szót ejtjük legnagyobb hangemeléssel. Hasonló erélyt mutat az *ő* némelykor az *az* felett is. „Ne beszélj vele, bolond *az*,

látom én.“ E mindennap hallható kifejezés sokkal élesebb, a személyre közelebből mutató árnyalatot nyer, ha így mondom: „Ne beszélj vele, bolond ő, látom én.“ Hanem e már az ő és az egymáshoz való viszonyának fejtegetésébe csap, mely ezúttal nem fér ide.*

V.

Semmisem könnyitené annyira a stilista feladatát, mint egyszerű, kivétel nélküli szabályok. E szerint megfoghatom, ha íróink nagy részénél időről-időre bizonyos nyelvi, stilistikai statutumok látszanak megállapítva, ha nem is elméletileg, legalább a közös gyakorlat és lelkiösmeretes ragaszkodás által. Ilyen már a könnyen betanúlható szabály: „ő személyre, az dologra vonatkozik.“ De a ki e szabályt, minden következményeivel, híven akarja foganatosítani, ha ép nyelvérzéke van, csakhamar észreveszi, hogy vagy az élő nép örege, apraja hibásan beszél, vagy e lapidaris törvény nem oly mindent befoglaló, mint gondolta. Ki azon feltételtől indul ki, hogy az élő nép, nem egyedenként, vagy tájankint, hanem egész összetételben, hibásan, szabálytalanul beszél, következőleg a nyelvtudós tiszte megszabni a korlátokat, octroyálni a törvényeket, melyek határai közt szabad csupán mozogni a nyelvnek: ahhoz

* A fokozatot e három példa világosítsa. „P. tette volna ezt? Nem bolond, hogy ilyet tegyen.“ — „P. tette volna ezt? Nem bolond az, hogy ilyet tegyen.“ — „P. tette volna ezt? Nem bolond ő, hogy ilyet tegyen.“ Mind a három jól van mondva magyarul. Az első csak általános emberi észet tesz fel P.-ről, a nélkül, hogy egyéni okosságát kiemelné. A másik kettő már különösen P. személye körül forog, de az ő közelebb érinti, mint az az, és a szülő viszonyát is közelebb vonja P.-hez. Mutatja mintegy az „ő“ személynév más eredetét: én, te, e, (ez, közelmutató); míg a, az távolabbi viszonyt fejez ki a szóló irányában.

jelenleg nincs szavam. Ki azt állítja, hogy más *szó-kötésre* van szükség, ha cselédemmel értekezem, ha társalgok, ha magamat „ungenirt” átengedem az anyai tejjel beszitt, a gyermekszobában vagy a póriskola dulakodásai közben kifejlett nyelvérzékemnek, másra pedig, ha vezérczikket irok, ha regényem személyeit beszéltetem, ha szinpadról szólok a közönséghez; hogy a mi ott természetes, jól kötött, jól rendezett beszéd, itt nem az, hanem itt más rend, más kötés, más viszony kell: az csak menjen a maga útján, mert az enyémmel sohasem találkozik. De a ki elismeri, hogy a nyelvész kötelessége nem „a priori” szabályok felállításában, vagy részletes igazságnak egyetemes törvénynyé emelésében, hanem abban áll, hogy legkisebb árnyalatig kinyomozza a nyelv szellemének *élő* nyilatkozásait (s a mult irodalmi hagyományát csakis az élő szellem kritikája mellett fogadja el): az a főntebbi szabály kérdésében meg fogja hallgatni — nem is mondom már: a népet, a szegény parasztot, mert félek a vádtól, hogy e mi dicsőséges stílusunkat el akarom póriasítani, — hanem meg fogja hallgatni azt a kisasszonyt, kinek nyelvérzéke öt-hat sprachmeister, s divatlapjaink által még nincs tönkrejutva, azon atilás öreg urakat, kik a leendő termés felől beszélgetnek; vagy *önmagát*, tulajdon primitív kifejezés módját; appellálni fog rosszul értesített, azaz 20—30 évi zagyva táp által megrontott nyelvérzékitől saját jobban értesült, azaz még minden idegen befolyástól ment, szűz nyelvérzékihez. „*Ő* személyre, *az* dologra vonatkozik.” Első tekintetre ki vonná kétségbe ezen szabály helyes voltát, noha így is azonnal szembetűnik egy kis gyöngéje. Nem mondom a lovamról: *ő* kehes, nem a kardomról: *ő* rozsdás, ellenben a Deák felirati javaslatáról tudom, hogy: *ő* írta stb. Eddig áll. De az *az* már itt is mutogatja foga fehérét, hogy *ő* nem a személy-

névmás *neutruma*, mely csupán dologra vitetik (mint például az angol *it*), hanem mutató, még pedig távol mutató névmás, mely személyre, dologra egyaránt vonatkozhatik, mihelyt ezeket a szóló magától kissé távolabb viszonyban gondolja. „Péter volt nálad?” felelhetem: *ő*. felelhetem: *az*. De az *ő* kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az *az*, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát ismétli: *Péter*, közönyös árnyalatnak látszik. Tehát már e példák szerint sem mindenható szabály, hogy: „*ő* személyre, *az* dologra”; legfőlegbb szükségben segítő iskolai szabály az elemi tanítás könnyebbségére.

De méginkább föltűnik e szabály odvassága, ha a következtetést nézzük, melyet „belőle” némely stilstánk von. Ezek szerint most sem lett volna szabad *belölét*-írnom, hanem: *abból*-t, mivel a *belőle* személyragos névutóban *ő* lappang s e helyett áll: *ő-ből*, az *ő* pedig csupán személyre vihető, dologra nem, s itt a „szabály” *dolog*, nem személy. Jól van, tisztelt uraim, de nem sejtik-e, hogy önök e szabálya szerint az egész *nemzet* rosszul beszél magyarul? A népre hivatkozzam-e, mely így dalol: „Be van az én szűröm újja kötve, De nem tudod rózsám, mi van *benne*” — meg így: Túrós tészta derelye, Egyél rózsám *belőle* “meg így is: „Felszántottam Czegléd utczáat ugar gyanánt, *Belé* vetém a rózsámat búza gyanánt...” stb. stb. a végtelenig? Vagy a régibb irodalomból idézzek: „Vegyen kegyelmed *benne* (aranyokban, mai szólás szerint: arányokból) a mennyit akar . . . Úgy ada felesége egyet az étekgónak *belőle*”. (Cserei)? vagy klasszikus Berzsenyink *tölgyét* említsem, melynek: „*benne* termő férgek erős gyökerét megörlik?” — Azt hiszem fölösleges. Önök, ha útra készülnek s a táskát szereltetik, magok is így fognak szólni az inashoz: „Vedd ki *belőle* a régi holmit s rakd *belé* ezt meg ezt”. Valóban nem

tudom, én vagyok-e nevetséges, hogy ily kézzelfogható dolgot magyarázok, vagy ama túlaggódó stilisztáink, kik nem merik használni a személyragos formát, hanem helyette *abból, abban, a felett, az alatt, a körül, azzal, arról* stb. formákat erőlködnek behozni, ott is, hol a távolról mutatás szüksége nem forog fenn, csupán mivel: „*ő* személyre, *az* dologra!“

A tény egyszerűen így áll. Nem igaz, hogy az *ő* csupán személyre, *az* csupán dologra vonatkozik. Állításum első része vakmerőnek tetszik, miután ezer példát idézhetni elő, hol az *ő*, dologra véve, valóságos képtelenség. — És mégis úgy van. Maga az *ő*, tiszta önálló formájában s raggá nem módosulva is, akárhányszor vitetik oly tárgyra, mely nem személy. Hallgatok azon esetekről, mikor a beszélő nép a dolgot mintegy személyesíti, pl.: „dejszen, csak rossz ló *ő*, azt mondom én;“ vagy mint magam is odafenn írák: „*az az* már itt is mutogatja foga fehérét. hogy *ő* nem a személyes névmás neutruma“. Más példát hozok fel. Minden falusi gazdaszszonytól hallhatjuk: „A libák kimentek az útczára, eredj, hajtsd be *őket*“. — Vagy az *őket* elhagyásával mondhatja még: „eredj, hajtsd be!“ De sohasem mondja így: „A libák kimentek, hajtsd be *azokat*“. Ellenben mondaná: „*azokat* ne bánts, csak a többit hajtsd be.“ Ha pedig az *ő*-t még személyragozzuk is, azaz ily raggal módosított affixumokat, névutókat használunk, a veleélés oly mindennapi, hogy példákra sem szorul. „Hajtsd be, adj *nekik* enni.“ „Megharap a kutya? Ne félj *tőle*“ stb., ki mondaná: „adj *azoknak* enni? ne félj *attól*?“ — Olykor meg az *ő* a személyragos affixumok s névutók mellé is kitétetik; midőn a cselekvény visszahatását személyre vagy dologra erősebben akarjuk árnyalni, pl. „Tudja ám az a macska, hogy *ő* róla foly a beszéd.“ Semmi sem volna visszásabb, mint: „*arról*

foly a beszéd.“ Ha valaki így mondaná: „Tudja a macska, hogy *arról* foly a beszéd . . .“ azt kérdeném tőle: *miről* hát? A mondat érthető sem volna.

A kérdés ide dől. Ha *csupán a harmadik személyi viszonyt* akarjuk kifejezni, személynél, dolognál egyaránt, használjuk az ige harmadik személyét, vagy a ragos nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül.

Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhoz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran*, kiteszszük az *ő*-t; *az*-t ily esetben soha. Például: „Hova lettek a lovaid? — Eladtam.“ — „Hova lettek a lovaid? — Eladtam *őket*, az istenadtákat.“ *Azokat* nem jó ide.

Ha célunk nem csupán e harmadik személyi viszony tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól *némi távolságban gondoljuk*, vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének.

Lássuk már most, miben tér el felfogásunk a Brassai úrétól.

Tisztelt munkatársunk ezt írja: „Elsőbben is azt jegyzem meg, hogy az: *azt, azokat, annak, attól* stb. nemzeties használásának egyedül biztos fogantyúja az, ha mindannyiszor megfontoljuk, hogy szabály szerint nem tulajdonképi névmások, azaz: netalán ismétlendő név helyét pótló, hanem valódi *mutató* szócskák; ennél fogva mindig hangnyomattal mondjuk ki. A leírt mondat hangos kimondása tehát gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajjon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e gondolatunk vagy eredetink gondolata kifejezésében.“ Ez az első és nagy parancsolat. A második hasonlít ehhez: a főszabályt alkalmazza birtokragra; a harmadik pedig személyragos névutókra és affixumokra.

Végre a negyedik eseteket hoz fel, midőn az *az* csak-ugyan névmás, először, ha pleonastice használtatik, másodsor, ha nem bizonyos tárgyra, hanem egész mondat értelmére vonatkozik.

Szerintem és minden nyelvten szerint az *az* mindig és mindenkor valóságos névmás (*pronomen*) és így, ha tetszik „ismétlendő“ vagy akármi módon elhallgatott név helyét pótolhatja. Hisz ez világos. „Beteg vagy?“ Felelhetek rá, hogy *ismétlem* a (mellék) nevet: „Beteg“. De felelhetek így is: „Beteg vagy?“ — „Az.“* Íme az *az*-zal nem mutattam semmit, hanem ismétlendő név helyét pótolám. De pótolhatom a nevet úgy is, hogy nem ismétlek semmit, hanem vagy nem jut eszembe a név, vagy nem akarom mondani. „Ki törte el a poharat?“ Mondhatnám: „Pista“ de vagy nem akarom, vagy nem tudom nevezni, s ilyenkor rámutatok: „Az ni!“ Ez utóbbi használata ragasztotta rá a „mutató névmás“ nevet. Minémü mutató *szócska* volna, s a beszéd melyik részéhez tartoznék, ha *nem* névmás: én nem tudom. Tisztán tárgymutató *szócska* van ugyan nyelvünkben: *a! e! meg ni!* „Ahol mén-*a!*“ — Ehol jön-*e!*“ — „Amott még *ni!*“ De nem gondolnám, hogy a ragozható *az, a* szócskát ezek közé sorolná tisztelt értekezőnk. Annyival kevésbé, mert helyes példájában maga is úgy használja, mint „ismétlendő név helyét pótló“ névmást, igaz, hogy rámutató értelemmel, de azért csak névmás az. Ugyanis ezt írja: „Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek és *azok* mivélését ajánlom leginkább.“ Ugyan kérem, mi helyett áll itt az *azok*, ha nem az „ismétlendő“ *dahliák* helyett. Ha az *azok* nem létezne a vilá-

* Nehogy a *melléknév* galibát okozzon, szükségesnek látom megjegyezni, hogy főnévvel is így bännánk ez esetben. „Tanár vagy?“ — „*Tanár.*“ — „Tanár vagy?“ — „*Az.*“

gon, nem így kellene-e szólnunk: „Virágaink közt a *dahliák* legkelendőbbek, én hát a *dahliák* művelését ajánlom leginkább?“ kétszerkettő ez.

A fentebbiekből két dolog áll tisztán előttünk: először, hogy az *az* (természetesen mint *névelő*: *az*, *a*, itt nem forog szóban) valóságos névmás, nem személyes ugyan, hanem úgynevezett mutató névmás. Másodsor, azért, hogy *mutató* névmás, nem *mutat* mindig a tárgyra, sokszor csak „az ismétlendő név“ helyett áll.

Lássuk mit mond tovább Brassai. Azt mondja, azt következteti: „hogy az *az-t mindig* hangnyomattal ejtjük ki, s hogy a leírt mondat hangos kimondása gyakorlati eszközt nyújt, hogy megítélhessük, vajjon nem helytelenül vagy szabálytalanul alkalmaztuk-e.“

Véleményem szerint nem így van a dolog. Csak akkor teszünk rá hangnyomatot, midőn mutat, kiemel, különít. De vannak esetek, mikor egyszerűen ismételi, vagy mikor a harmadik személy viszonyát némi távol gondolással pótolja: s ilyenkor nem illeti hangsúly. Ilyenkor ama másik szabály sem mindig áll, hogy „*az*“ csupán *ige* elé jöhet. „A ki részeg, bolond is *az*.“ Hangsúly a *bo*-szótagra esik. „A bátyád volt itt?“ — „Nem *az* volt, hanem az öcsém.“ Hangsúly a *nem*-en. Mondhatnám: „Nem *ő* volt,“ kissé közelebb járva személyéhez. Legfőbb másodrendű nyomaték, ha érzik rajtok, de a főszó máshova esik.

De továbbá, valamint a „hangnyomattal ejtés“ nem biztos fogantyúja e mutató névmás nemzeties használatának: ép úgy nem igazít el a másik szabály vagy ismertető jel, melyet Brassai úr e névmásról ad, hogy t. i. „a mondat utolsó részébe — pontosabban: az *ige után* — nem helyezhetni“ azt. Nem akkor, midőn hangsúlya van, kiemel, különít, nyomatékosan rámutat a tárgyra; de bátran akkor, ha csak „ismétlendő név

helyét“ vagy, hozzáteszem, névszóval ki nem fejezett, csak gondolt név helyét pótolja, már akár „pleonastice,“ akár szükségből. Imént fölvettem példám ide is szolgál. „A ki részeg, bolond is (*van*) az.“ Íme, a mondatnak utolsó részében, pontosabban az ige után áll. No de ez bővített kifejezés, mondhatja tisztelt értekezőnk, fölösleges az *az*, tisztán el is maradhat: „A ki részeg, bolond is.“ De már a következő példa ellen ezt a kifogást sem tehetni. Főntebb a II. szám alatt írom: „Ezért helyezünk mi nagy fontosságot tisztelt munkatársunk Brassai felszólalásában; ezért kísérvük (*azt?*) saját észrevételeinkkel.“ Akkor, nem lévén helye megoldásnak, függőben hagytam az *azt* sorsát, zárjel közé rekesztém, hogy szépen viselje magát, míg rákerül a sor. Most már előveszem, s *azt* mondom, hogy nem fölösleges, nem henye, nem pleonasticus. Pedig a mondat utolsó részében, pedig ige után áll. De szükséges vala megkülönböztetnünk: Brassait kísérvük-e, vagy felszólalását. Első esetben *öt* irtunk volna. „Hogyan, ha *ő* és *az* személyre dologra egyaránt vihető?“ fog szavamon az olvasó. Csakhogy, engedelmet kérek, *egyaránt* általánosan nem mondtam. Nagyjában áll, hogy az *ő* dologra nem igen használtatik, s az illető helyen felhozott példákból az is kitetszik, hogy dologra, tiszta névmás és nem személy- vagy birtokrag képében, csak oly esetben használunk *ő*-t, mikor bizvást el is maradhat. Ez észrevételt itt még egy másodikkal pótlom meg: jelesül, hogy az *ő* (tiszta) névmás használására nézve, midőn dologra vitetik, különbség van az egyes szám és többes szám, kivált pedig ezek tárgyesetei közt: *ötet*, *öket*. Egyesben ritkán, talán sohasem vitetik dologra, kivéve, ha a dolgot személyesítjük. „Hova lett a lovad?“ „Eladtam.“ Az *öt*, *ötet* igen rosszul hangzanék. „Hova lettek a lovaid?“ „Eladtam *öket*“ már közönséges. E szerint még mindig áll, hogy a hol az *ő*

kitételének valódi szüksége forog fenn, például kétes szóvonzatban, ott az *ő* bizvást viheti személy-különböztető szerepét. De ha az *ő* nem tiszta névmási alakjában áll, hanem raggá van felolvadva, akkor, nyelvünk összes tanúbizonysága szerint, elveszti e személyt jelölő tulajdonságát, s arra nézve, ha vajjon ragozott névutó, illetőleg affixum használtassék-e, nincs egyéb zsinórmérték, csupán az: úgy akarunk-e a tárgyról szólni, hogy egyszerűen a harmadik személyi viszonyt jelöljük, vagy még ezen kívül némi távolító, kiemelő, különböztető árnyalat is rejlik mondatunkban. És itt tekintetbe kell vennünk azt, a miről fönnebb futólag emlékeztem, hogy a ragban lappangó *ő* (velem, veled, vel-e képem, képed, kép-e) a közelmutató *e*, *ez* névmásból, vagy pontosabban az *e!* (Itt gyün-e!) mutató szócskából látszik származottnak, melynek aztán a távolmutató *a*, *az* felel meg. Hogy ennek így kell lenni, következő példával világosítom: „*Ez* a kutya meg akar harapni. (Közelmutató.) Ne félj tőle.“ Így mondjuk legtermészetesebben. „Ne félj *ettől*“ már nyomatékos volna. „Ne félj *attól*“ — ebben meg már az *attól* nem a kutyára, hanem egész gondolatra vitetnék, t. i. „attól, hogy megharapjon.“ De ne mutassam csak a kutyát ily közel, hanem általánosítsam a mondatot, például, *a mely* segítségével, ilyen formán: „*A mely* kutya nagyon ugat, ne félj *attól*:“ itt már a távol mutató *attól* jobb, mint a *tőle*, melyben közelmutató *e* rejlik; úgy hogy itt épen a *tőle* használása üti meg a finom nyelvérzéket. Pedig ige után, pedig a mondat utolsó részében áll.

Innen csak egy lépés van már tisztelt munkatársunk azon állításához, hogy valahol csak az *az* nem hangsúlyos, nem pleonasticus, nem egész mondatra vonatkozik, ott mindenütt vagy birtokrag (*jok, uk, jek, ök* stb.) vagy személyrag (*vele velök, belőle, belőlük, stb.*) kíván-

tatik. Nem. Ez ép oly feszessé tenné a stilt, mint az *az*-nak helyén kívüli használata. Vannak különböztetési esetek, hol *az* szükséges a dolog kijelölésére. Lehet bonyolult körmondati szerkezet, hol az *az* kitétele már azért is kívánatos, mert főneve oly esetben áll, hogy az értelem végett szükséges a constructió fordultával más esetet (ragot) venni, s annak hordozójává a névmást rántani elő. Végre, a mi főkülönbség, a ragozott névben, névutóban, affixumban rejlő *ő* névmást (vagyis közelmutató *e*-t) mindannyiszor *az* váltja fel, valahányszor a szerkezet távolabb mutatást kíván. Úgy hogy, ha Brassai ilyen példát kötne szívemre: „A *mely* virágok legkelendőbbek, ajánlom mivelésöket, habozás nélkül kijavítanám: „a *mely* virágok legkelendőbbek, ajánlom *azok* mivelését.“ — Hanem elég e két kis szóról, mert sohasem lesz így vége.

VI.

„Venio nunc ad fortissimum virum“ azaz *visszaugrom* az előttem szólt képv . . . akarom mondani: értekező úrnak eddig kerülgetett magyarázatára, az igék időiről. Nem örömet szólok e tárgyhoz, részint mert nincs reményem a tengert kanállal kimeregetni, részint attól tartva, hogy e kérdésben habozást nem ismerő nyelvészeink előtt elárulom nagy tudatlanságomat. De ha már szólanom kell, legjobb lesz őszinte vallomáson kezdeni. Én *nem tudom* a magyar igeidők helyes használatát. Hiszen megírta Hunfalvy, Fogarassy, írja most is Brassai stb. Még úgy se tudom. Egyik 6—7 százados irodalmi gyakorlatra utal, másik a francia időknek megfelelő árnyalatokat keres és talál nyelvünkben, míg a harmadik a népre, az élő nyelvre hivatkozik. Homlokegyenest ellenkező theoriák tülkölnöznek egymással. Egyik azt mondja: a múltban folyó s nem végzett cselekvés, állapot kife-

jezésére *vala* segédigés jelen kell, másik az iskolában tanítja (lásd Szvorényi legújabb Nyelvtanát), hogy ily állapot az *ék* vagy *am*, *ém* végzetű múlt idővel lesz ki-teendő; míg egy másik a *t*-ragos multat ismeri csupán az ily esetben. *A.* theoria szerint így kell írunk: „Tegnap épen *irok vala*, midőn barátom hozzám *belépe*“. — *B.* theoria így követeli: „Tegnap épen *irék*, midőn barátom hozzám *belépett*.“ — *C.* theoria megöli, ha így nem ragasztod: „Tegnap épen *írtam*, mikor barátom hozzám *belépe*.“ Boldog isten! Nem csoda hát, ha tisztelt Brassai úr épen a Figyelőből, épen egy oly fordításból, melynek magyarságára tart valamit fordítója, idézi a leghajmeresztőbb bűnöket az igeidők használata ellen. „Ott lábatlankodnak, — úgymond — tarkán egymás mellett: el-költés — ült — heverésze — bealkonyodott — felöl-tözék — vette — ment — kelle — közeledett — jutott — találkozáék — ritkultak — mutatkoznak — bámulta.“ — „Próbálják — így folytatja aztán — vajjon a legmélyebbre ható ártézi kútfúróval és legfeszítettebb szorgalommal birnak-e oly elvet feltalálhatni, a melyből kimagyarázhatnák, miért van az idézett helyen az igék némelyike — a bevett nevezet szerint — *félbe múltba*, másika *egészen múltba* téve.“ Megvallom, nehéz is volna elvet találni, a hol *nincs*, legfőlebb a *szép-hangzás* elve, hogy az egymást sorban követő igék ne rimeljenek a mondatban. De ki hát az, fél század óta, íróink (vagy pláne verselőink) közt, a ki elvekhez tartotta magát e részben, s azokat különöz szinezet nélkül ki is vitte? Vörösmartyt nem gondoltuk rossz magyar-nak, noha így énekel Cserhalmában:

Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emészté*,
Az még sem *rendült*, romlatlan férfi erőben
All vala társai közt

No már most, kérem szépen. Előáll *Elv No. 1.* Vörös-

marty nem tudott magyarul. Így kelle írnia: „Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emésztí vala*, Az mégsem *rendül vala* (vagy *rendüle*, ha csupán egyszeri rövid állaputra gondolunk; *rendült*, ha mint befejezett megtörténtet — vagy inkább *nem történtet* vesszük) romlatlan férfi erőben *áll vala*.“ Csak ez utóbbi van jól neki. Arra, hogy mit tett volna költőnk e tenger *valá*-val a hexameterben, arra ő nem gondol. Következik *Elv No. 2*. Mind nem jól van! kiált. Csak az *emészté* fejezi ki a folytonosságot, a másik kettő helyébe is *rendüle*, *áll*a kell, mert ez is folytonos állapot. *Elv No. 3*. Pedig csak a *rendült* formát helyesli. Szerinte így kellett volna: „Árpádnak honját Salamonnal sok baj *emésztette*, Az mégsem *rendült*, romlatlan férfi erőben *állott* társai közt.“ Hozhatja ártézi kútfúróját akármelyik. Egyéb elvet nem talál, mint a rhythmus és euphonia elvét.

Szomorú védelem. mondhatja akárki méltán, a hibát hibával menteni, vagy azzal, hogy a stilista elve az elvtelenség, hogy következetes a következetlenségben. De mit tegyen az ember? Senki jobban nálam nem gyönyörködik azon szókötési szabatoságban, melyet az igeidők pontos használata más nyelvekben eszközöl. Senki nem bámúlja inkább, mint én, amaz állandó törvényeket, melyek szerint a nyelv, habár változik egyes szavakban, sőt hajlítási végbetűkben is módosul, az idők rendjét századokon keresztül megőrzi, nem máskint él velők a költői mint a prózai nyelv, nem másképp a stil magasabb mint alneme, nem másképp egyik nyelvjárat, mint a másik. Bizonyosan mély, a nyelv szellemében eleitől fogva gyökerező oknak kell lenni rá, hogy az irodalmi nyelv legelső megszólalásától kezdve, annak teljes felvirágzásáig, oly korban is, midőn a grammatikának még hire sincs, egymástól elszigetelve élő, külön nyelvjárást követő írók ugyanazon igeidőket, talán más

kiejtéssel, de ugyanazon szókötési viszony jelölésére használják. Az újabb irodalmak szabatossága e részben nem annyira költi fel bámulatomat, mert föltehető, kivált mióta a nyomda is közreműködik az írói nyelv állandósításában, hogy egyrészt kölcsönös példa által jött be e szabatos egyformaság, a nélkül, hogy a népi ajkon elegendő alapja lett volna: de ha tekintem az ó literaturát, a hellént főképp, sehogy sem tudom elhinni, hogy az igeidők viszonyát Homér vagy előtte más rhapsod találta fel, állapította meg, tette változatlan például az összes, utána következő irodalomnak, a nélkül, hogy a nép nyelvében kifejlődve szállott volna rá. Bizonyynyal e formák helyes használata ép úgy a született, anyatejjel beszített, a zsenge gyermekkorban elsajátított nyelvérzéken alapült, mint nálunk például az igék határozott és határozatlan alakjával élés, melyet az sem téveszt el, kinek nyelvtanról semmi képzete; vagy mint például az angolban a jelen idő formáinak különböztetése (*I write, I do write, I am writing*) vagy *I would* sajátosságos használata.

S mi történik nálunk? Oly korban, midőn nyelvünket a fejlődés nevezetes fokára jutottnak véljük, egy egészben hét századra felvihető irodalom s közel egy század óta (a testőröktől számítva) folyó irodalmi reform után ott vagyunk, hogy legjobb íróinkban hiába keressük az igeidők használásának törvényét, hogy nyelvészeink csak most vesződnek e törvények feltalálásával, ellenkező, egymást lerontó teoriákat állítanak fel; a népnelv pedig sem egyiket, sem másikat el nem ismeri. Ha az irodalmi nyelv történetét kérdezzük, ez a legrégebb hajdantól mintegy a múlt század derekáig oly állandó törvényt mutat fel, melynek lehetlen volna nem hódolnunk, ha először a népnelvben, a mai élő nyelvérzékben elegendő támaszát lelnők, s így a latinosság vádjától

megtisztíthatnók, másodszer, ha *vala, volt legyen* stb. segédigés, összetett formákra nem kárhozzatna, mi ellene van nemcsak a költői hangzatos, rövid, rhythmusos nyelvnek, hanem a prózai csinosabb előadásnak is. Ugyan olvassák kérem, az így füzött stilnak egy legújabb mutatónyát a pesti ág. ev. hitv. gymnasium idei Értesítőjében, s mondják, lehetséges-e ily magyar stílus, irodalmunk úgynevezett aranykora után? A Cyropaediából van az véve, s igyekszik a görög tempusokat megfelelő magyar igeidővel adni vissza, azon szabályok szerint, melyeket fáradhatlan tudósunk Hunfalvi Pál, a régi kizárólagos irodalmi használat és legelső nyelvtanaink nyomán, megállapított. „Csakhamar kortársai közé elegyedve (Cyrus), megbarátkozott *vala* velök; magának atyjaikat is csakhamar megnyerte *vala* . . . úgy annyira, hogy ha a királytól valamit kívánnak *vala*, csak fiaiknak mondják *vala*, hogy kérjék Kürosztól kívánataik kieszközlését. Asztüagesz pedig, ha Kürosz tőle valamit kér *vala*, az ő kedvéért semmit nem tagadhat *vala* meg; mert midőn megbetegedett *vala*, sohasem hagyja *vala* el nagyapját s nem szűnik *vala* soha a sírástól, sőt mindenki látja *vala* rajta, hogy nagyon fél, nehogy nagyapja meghalna. Éjjel is, ha Asztüagesz valamit kíván *vala*, Kürosz *vala* az első, ki azt észreveszi (*vala*) s legserényebben felugrik *vala*, hogy szolgálna abban, mit kedvére valónak tart *vala*. S így lőn, hogy magának Asztüageszt egészen megnyeré. És talán kissé bőbeszédű is *vala* Kürosz“ stb. Nagyon elég. Im, e néhány sorban nem kevesebb mint tizenhét „*vala*“, melyek közül csupán egyet (a zárjel közöttit) lehetett meggazdálkodni. Kérdék immár minden aesthetikus fület, hogy, bár prózai stílunk, ide menjen-e vissza, nemhogy költészetünk, melynek formáit az örökös *vala* tönkre tenné? Szomorú kénytelenség volna még akkor is, ha az élő nyelv csupán e formát ismerné

törvényesnek: de akkor meg kellene hódolnunk. Hanem az élő nyelv ugyan édeskeveset tud e formáról, lehet, hogy valaha többet tudott, hogy a régi irodalmi használat nem csupán latinus erőszak, hanem volt némi gyökere a nép nyelvében, de melynek már alig-alig sejteni nyomát. Ha mégis a görög vagy latin hangzatos időformákat nyernők e gépies összetétel helyett, akkor a népnyelv hagyta bizonytalanságban inkább fölvehetők irodalmi használatra, mint fölveltük az *and-end* jövőt, az *ám-ém* múltat, de az örökös *valától*, én legalább, „iszonyodom s futok!“ Nemde ön is, nyájas olvasóm?

A mit én a múltak s általában az idők használatára nézve Bihartól Pestig tapasztaltam, az leginkább összevág Imre Sándor észrevételeivel, melyeket pár éve, talán a „Magyar Nyelvészet“ lapjain, előadott. A nép, mennyiben én ismerem, a *t*-vel ragasztott múltat használja legtöbb esetben, ha beszéde elmúlt időre vonatkozik, legyen az imperfectum, aoristus és perfectum, vagy plusquamperfectum viszonyban. A szükséges árnyalatot időhatározókkal, úgynevezett igekötőkkel (*meg, fel, le* stb.) vagy általában szókötési fordulattal, olykor hangnyomatékkal fejezi ki, úgy hogy a jelenteni kívánt viszonyra nézve semmi oly kétség nem marad, mely gátolná a megérthetést. Ugyanez irodalmi nyelven is eszközölhető, kivéve talán a hangsúly esetét, elannyira, hogy gondos stilista, ha csupán a népet követi is, zavar nélkül fogja magát kifejezni. Itt hát először is az a kérdés volna eldöntendő, hogy midőn a népnyelv, néhány száz négyszög mértföldnyi kiterjedésben, semmi szükségét nem érzi az időformák állandó megkötésének, van-e arra szükség az irodalmi nyelvben? Azt mondják, van; mert az élő nyelvben nem fordulnak elő oly összefont constructiók, melyek a mondatok viszonyainak oly pontos kijelölését kívánják, mint az írói nyelv; továbbá, hogy

szegény dolog, segédhatározókkal, igekötőkkel tenni ki, a mit más nyelv már az ige alakja által is teljes pontossággal kifejez. Nem akarok hát ama *barbar* nyelv szószólója lenni, csupán azt vizsgálom, mely időformákat használ még a nép az említett *t* ragos forma mellett, micsoda árnyalatot köt hozzájuk, s mennyiben egyez velök a nyelvészet e vagy ama theoriája.

Mellőzve a múltnak jelenítését, midőn t. i. az elbeszélő nép is, szintúgy mint az író, jelenidőt használ („*Odamegyek, csillagom, hát látom, hogy a feje be van törve stb.*”), a mi már inkább a beszéd figurái közé mint nyelvtanba tartozik: hallani még az *ék, ám, ém* úgynevezett *aligmúltat*, hallani olykor a *vala* vagy *volt* összetételű régmúltat, egyiket sem annyiszor a mondottam területen, mint talán Erdélyben, főleg a székelyek közt. Az *ék, ém* formára nézve ifjui nyelvérzékem s tapasztalásom a nép körül annyit mond, hogy a debreczeni grammatika *aligmúltja*, bármily tökéletlen műszó legyen a görög vagy latin imperfectum jelölésére, kifejezi *egy részben*. Ugyanis a nép (az *én* népem t. i.) e formával csakugyan oly múltat fejez ki, mely csak az *imént* ment véghez, de ezenkívül más árnyalat is van benne. Van afféle, mint az aoristusé, mely pillanatnyi cselekvésre, állapotra vonatkozik: de van, és ez legjellemzőbb, a mi a cselekvés *váratlanságát* is magában foglalja. Triviális példát idézek, mert ebben nyilatkozik a romlatlan nyelv-szellem. „Nézze már, szomszédasszony, *elkapá* a héja a csirkét!” — „Mig egy kicsit szenderedtem, *ellopák* négy lovamat!” Ugyan ezeket, kissé több nyugodtsággal, *t* ragos perfectumban is széltire mondják.

E szerint azon theoria, mely az *ék-ém* forma által folytonos múltat, melyben valami történik, vagy gyakori múltat, szóval latin imperfectumot akar kifejezni, homlok egyenest jár a népi használattal, mely azt sohasem

alkalmazza folyó cselekvényre. A Szvorényiból vett példa: „Tegnap épen *írek*, mikor a barátom hozzám jött“ merő tagadása a népnek. Közelebb jár hozzá, látszólag, a hatszázados irodalmi gyakorlat, mely mellett Hunfalvi küzd, s melyet e részben Brassai is elismer, hogy t. i. ez igealak pillanatnyi cselekvényt, vagy a cselekvény pillanatnyi kezdetét, de soha nem folyamát adja vissza, mint a klasszikus nyelvek illető tempusai. Ez, a mennyiben *pillanatra* vonatkozik, áll is, de nem áll, ha egy részről az *alig múlt* idő árnyalását, más részről ama rögtöni, *váratlan* meglepetést veszszük, melyet a nép általa kifejez. Alig múlt, csak az *imént*-re vonatkozó jelentése annyira uralkodik, hogy semmi sincs inkább ellene a népi nyelvérzéknek, mint *régen* történt eseményekre ily igeidők hosszú sorát alkalmazni aoristus-képen; sőt annyira a jelenhez tapad e forma, hogy az ismertem népszólásokban egyáltalán nem lehetne így beszélni: „*Őt* évvel ezelőtt egy darab földet *verék*, árát *kifizetém*, *bevetém* búzával, *learatám*, *elnyomtatám*, *kiadám* belőle a nyomtató részt, mégis maradt (vagy pláne *marada*) húsz mérő búzám.“ Van azonban eset, mikor ez *aligmúlt* jelentés nem vétetik oly szigorúan, hanem helyette a *váratlanság*, e miatti csodálkozás, sajnálat, szóval a felindulás valamely neme uralkodik, s a pusztán idői vagy szókötési viszony jelölése helyett, a pusztán grammatikai árnyalat helyett oly magasabb szempont áll be, mely már az érzelmi világba szolgál: ilyenkor régebben történt eseményekre is vitetik az *ék-ém* forma. Például. Két ismerős hosszabb távollét után összetalálkozik; beszélgetnek az azóta történt változásokról, s az egyik felsohajt: „*Meghala* szegény Péter is!“ Lehet, hogy Péter halála épen nem új dolog, de nekik nem volt még alkalmuk egymás közt emlegetni, s mint váratlanul, csak most történtet hozzák fel. De a másik már így

felelne rá: „Meg biz az, *tavaly halt* meg (nem *hala*) szegény!”

Ennyi az, mit én a szóban forgó időforma népi használata felől tapasztalásból mondhatok. Ha *szűz* nyelv-érzékemre hallgatok, nekem ez igealak olyatén alkalmazása, mint Hunfalvi, s úgy látom Brassai is szeretné, csak oly visszás, mint a *vala-vala imperfectumok*. A jelentől messze távolban történt, habár egyes pillanatnyi cselekvésekre, aoristus formán használt: „akkor oda méne — leüle — szóla — mondá — felele — meglátá — megharaguvék — botját fölemelé — megüté — elkergeté“ s az egész litánia, bármely tisztelet-teljes remniscentiát költ bennem a bibliára, idegen legbensőbb nyelvérzékemtől. Elannyira, hogy ennek sugallása szerint az *ék, ém* alakú igeidő épen nem volna alkalmas történeti elbeszélésre, kivéve a szereplő egyének szájában. Mert, a mint fönnebb kifejtém, igaz, hogy a cselekvés rövid mozzanatát fejezi ki, de alig múlt jelentésénél fogva oly közel áll a beszélő egyén jelenéhez, hogy régi — már igaz vagy költött — történet elbeszélője, például historicus költő nem használhatja; ama váratlan vagy indúlatos kifejezése pedig nem talál az elbeszélés nyugodt folyamához. Csupán a beszéltetett személyek szájába lehet adni, kik mind oly helyzetben lehetnek, hogy valami cselekvést, állapotot, magokra nézve alig múltnak tekintsenek, mind a váratlan meglepetést, a kedély felindulását fejezhetnék ki e formával épen úgy, mint az élő, mozgó, beszélő nép. Így áll, mondom, a dolog, ha csupán a magam, s a fent kijelölt pontok között lakó nép nyelv-érzékét veszem számba. Ha pedig ettől eltérek, ha az irodalmi használás tömkelegébe sodortatom, akkor rám nézve mindegy, akármi értelem köttetik e formához, csak meg legyen állapítva, átalánosan elfogadva, mert akkor már nem nyelvérzékem, hanem a gramaticai cél-

szerűség határoz. Minden esetre fontos azonban, hogy a nép e formát sohasem használja folyton-folyó cselekvésről; habár másrészt megfordítva nem áll, hogy pillanatnyi vagy kezdődő cselekvésre, a felhozott eseteken kívül is, használná. Legalább, a mennyire én tudom, közvetlen tapasztalásból. Mert sejtem, hogy Erdélyben sokkal szélesebb körű e használat, s Brassainak, midőn a népre hivatkozik, az ő szempontjából talán igaza van. Egyébaránt, jegyezzük meg, Brassai csak azt mondja: „alig van nyelvfertőzöttebb, magyar fület fájdalmasabban vagy bosszantóbban sértő egy visszaélés, mint a, látám — hallám — evém — alvám formáknak olyan cselekvények vagy állapotok kifejezésére való használata, a melyek az illető időben még *nincsenek bevégezve*, hanem folyvást tartanak, vagy ismételtek vagy szokottak.“ Nosza fordítsuk meg. Állítja-e Brassai úr, hogy oly cselekvényekre, állapotokra, melyek az illető időben *már be vannak végezve* (szabatosabb kifejezés kellene ide, mert ez a perfectumot, plusquamperfectumot is befoglalja) nem tartanak folyvást, nem ismételtek, nem szokottak (tehát: „oda méne, leüle, szóla, felele, meglátá, megüté, elkergeté“), szóval, hol momentán cselekvés vagy állapot kifejezendő, ott a nép mindig vagy minden különbség nélkül az *ék-ém* igealakot használja? Mert ez döntené el a kérdést: van-e alapja a népnyelvben az *ék-ém* forma aoristusi használatának? Az én népem valami mást mond. Az a Pesten forgott ifjú, kinek szavait Brassai úr idézi, bizonyosan nem a tiszta néptől tanulta el az *ék-ém* formának se helyes, se helytelen használatát módját.

A *vala* összetételes *folyómúltra* nézve azt jegyzem meg röviden, hogy azt a mi népünk csak bibliából ösmeri, beszédben teljességgel nem használja, se *végzetlen*, se semmiféle múlt értelemben. Ellenkezőleg, ugyan tarka használatát látom az erdélyi, főleg háromszéki szójárás-

ban. (Lásd az idei Magyar Nyelvészet III-ik füzetét.) Bezzeg van ott: „mit mond vala kéd? felépítők vala; megkinálám vala; nem éré vala fel; be nem végzi vala“ stb. Kár, hogy a tisztelt értekező, kinek példáiból szedjük ezeket, nem rakta utánok mindenütt jelentősöket, mert így néhol kétségben maradunk, indicativusi segédige-e a *vala*, vagy pedig a *volna* helyett áll. Mindez bizonyítja állításomat, mennyire kiáltó szükség egybe gyűjteni a szókötési árnyalatokat — hová az igeidők használata is tartozik — az összes élő magyar nyelvből; mert csak azok nyomán lehet a tempusokra vég-érvénynyel határozni. Addig én — és még sokan — *eclecticusok* maradunk: s egyéb törvény nem létében a *múlt* idő kifejezése körül legalább a jóhangzást, változatosságot követjük, ha megsokaltuk a nép *t*-ragos perfectumait.

